

ΠΑΝΔΩΡΑ.

15 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ, 1859.

ΤΟΜΟΣ Γ.

ΦΥΛΛΑΔΙΟΝ 228.

ΛΟΓΟΣ

*Τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβως τῆς Ἀγγλίας
Σίρ Ἑρρίκου Βούλουερ, ὑπὸ τὴν ἱστορικὴν
ἐποψὴν ἐξεταζόμενος*

(ἴδε φυλλάδ. 227. Συνέχ. καὶ τέλος.)

— 000 —

ἵνα καταδείξωμεν τοῦτο ἔπρεπεν ἴσως νὰ ὑπομνήσωμεν ἐνταῦθα ὁλόκληρον τὸν διοικητικόν, τὸν στρατιωτικόν, τὸν δικαστικόν, καὶ πρὸ πάντων τὸν οἰκονομικόν ὀργανισμὸν ὃν ἔδωκαν εἰς τὰ κράτη αὐτῶν οἱ Λαγίδαι καὶ οἱ Σελευκίδαι. Ἀλλ' ἀφ' ἐνὸς μὲν ἡ περὶ τούτου ἐκθεσις ἤθελε παρεκτείνει πολὺ τὴν παρούσαν πραγματείαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ἀξιολογία τῶν ὀργανισμῶν ἐκείνων καταφαίνεται μάλιστα ἐν τοῖς ἀποτελέσμασιν αὐτῶν· ὅθεν προτιμότερον νομίζομεν ν' ἀνακεφαλαιώσωμεν τὰ πρακτικώτερα τῶν ἀποτελεσμάτων τούτων, καὶ τοῦτο τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ μίαν ἀπὸ τὰς κοινοτέρας κατηγορίας τὰς ἀνέκαθεν κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς γινομένης, εἶναι ὅτι, καὶ τοὶ πλείστα ἔχουσιν λαμπρὰ προτερήματα, στερεῖται τοῦ πρακτικοῦ ἐκείνου πνεύματος, δι' οὗ μάλιστα τὰ κράτη ἀεμαζοῦσι καὶ παγιοῦνται.

Τίς ἐν τούτοις δὲν γινώσκει ὅτι ἡ Αἴγυπτος, ἥτις καὶ ἐπὶ τῶν Φαραώνων καὶ ἐπὶ τῆς Περσικῆς κυριαρχίας περιορίζεται εἰς μόνην σχεδὸν τὴν ἐξαγωγὴν τῶν σιτηρῶν, κατέστη διὰ τῶν οἰκονομικῶν, διοικητικῶν καὶ ἐμπορικῶν θεσμῶν αὐτῆς εἰσήγαγον

εἰς αὐτὴν οἱ Λαγίδαι, τῆς παγκοσμίου ἐμπορίας γέφυρα; Ἐκτοτε τὸ Ἰνδικόν, τὸ Ἀραβικόν, τὸ Αἰθιοπικόν ἐμπόριον διὰ τῆς Αἰγύπτου ἐνεργήθη· ἐπὶ δὲ τούτῳ πολλὰ μὲν ἰδρύθησαν εἰς τὰ παράλια τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης πόλεις, κατεστράφησαν οἱ Ἀραβες πειρακαί, ἀπηρετίσθη δὲ ἡ ἀσυντέλεστος διαμεινῆσα διώρυξ Νεκῶ τοῦ Ψαμμητίχου, κατεσκευάσθησαν δὲ αἱ ὁδοί, αἵτινες ἔφερον ἀπὸ Βερνίκης καὶ Μυὸς ὁρμου εἰς Κοπτόν. Τὰ δὲ πλείστα τῶν τοιούτων τρόποις εἰσαγομένων ἐμπορευμάτων ἐξήγαγον πάλιν διὰ τῶν Ἑλληνικῶν τῆς Αἰγύπτου πλοίων, αἵτινα ἐποντοπόρουσαν μέχρι τοῦ Εὐξείνου, καὶ ἀποβιβάζοντα αὐτόθι τὰ φορτία των, ἐπανήρχοντο ἀνακομίζοντα πάλιν φορτία ἕτερα, τὰ ὅποια ἀνέπλεον τὴν Νεῖλον, καὶ μεταβιβασθέντα εἰς τὴν Ἐρυθρὰν, ἐξ-ἐπέρποντο περαιτέρω πρὸς τὰς νοτιοτέρας χώρας. Ἐντεῦθεν ἔτι ἀπὸ τοῦ δευτέρου τῶν Πτολεμαίων, ἡ Ἀλεξάνδρεια κατέστη τὸ μέγιστον τοῦ κόσμου ἐμπορεῖον, καὶ συνηθροίσθησαν αὐτόθι οἱ ἀμύθητοι ἐκεῖνοι θησαυροὶ αἵτινες, κατὰ τὰς βασιλικὰς ἀναγραφάς, ὥς εἶδε καὶ παρατίθηται ὁ Ἀππιανός, ἐπέστρεπον εἰς τὴν Ἑλληνικὴν τῆς Αἰγύπτου κυβέρνησιν νὰ συντηρῇ μὲν στρατὸν 240,000 ἀνδρῶν καὶ ναυτικὴν δύναμιν τετρακισχιλίων καὶ ἐπέκεινται πλοίων καὶ ἄλλας πολεμικὰς προμηθείας, νὰ ἔχη δὲ ἀποτεταμιευμένον εἰς τὰ δημόσια ταμεῖον τὸ ὑπέρογκον ποσὸν τῶν 740,000 ταλάντων.

Καὶ οἱ Σελευκίδαι ὁμοίως τὸ αὐτὸ ἀνέπτυξαν πρακτικὸν πνεῦμα, εἰ καὶ εὐρέθησαν εἰς ἥττον εὐ-τυχεῖς τῶν Λαγιδῶν πολιτικὰς περιστάσεις. Ὁ Σε-

λευκος Α', ἐβουλεύθη νὰ συνάψῃ διὰ διώρυγος τὴν Κασπίαν μετὰ τοῦ Εὐξείνου, καὶ ὁ διάδοχος αὐτοῦ διέταξε τὴν ἐπιμελεστέραν ἐξέτασιν τῆς Κασπίας θαλάσσης, ἐπιτρέψας τὸ ἔργον εἰς τὸν Λαρισσαῖον Πολύκλειτον· ὥστε προδήλως ἐπέστησαν τὴν προσοχὴν εἰς τὴν μεγάλην ἐμπορικὴν ὁδὸν, ἥτις, ἐπειδὴ ἡ περὶ τὸν εἴζον χώρα ἦν ἤδη εἰς χεῖρας αὐτῶν, μετὰ πλείονας ἢ ἄλλοτε ἀσφαλείας ἠδύνατο νὰ φέρῃ ἀπὸ τῆς βορείου Ἰνδικῆς εἰς τὸν Εὐξείνιον Πόντον. Ἐταρον ἀξιωματικόν ἐπιχείρημα τῶν Σελευκιδῶν, εἰ καὶ οὐχὶ ἀναμφισβήτητον, ὑπῆρξεν ὁ διὰ διώρυγος σύνδεσμος τοῦ Εὐφράτου καὶ τοῦ Τίγριος· καὶ ἂν ὅμως περὶ τῆς ἐπιτελέσεως τοῦ ἔργου τούτου ὑφίστανται ἀμφισβολαί τινες, βέβαιον ὅπωςδὲποτε εἶναι ὅτι ἡ αὐτοῖι ἰδρυθεῖσα Σελεύχεια κατέστη κέντρον ἐμπορίας σημαντικώτατον· διότι ἐκεῖ ἐκόμιζον οἱ Ἀρμένιοι τὰ ἐμπορεύματα αὐτῶν, καταπλέοντες τὸν Εὐφράτην καὶ τὸν Τίγριν, καὶ ἀφ' ἐτέρου ἕως ὅκει ἠδύνατο ν' ἀναπλέωσι τὰ πλοῖα τὸν ὀξὺτατον Τίγριν· ἐντεῦθεν δὲ μετῆγον οἱ Ἀρμένιοι ἰδίως τὰ ἐμπορεύματα εἰς τὴν τῶν Κομάνων ἀγορὰν ἢ ὑπὲρ τὸν Καύκασον, ἐπέκεινα τοῦ ὁποίου οἱ Ἄρσοι οἱ τὸν Τάναϊν παροικοῦντες ἐνεπορεύοντο καμῆλοις τὸν Ἰνδικὸν φάρτον καὶ τὸν Βαβυλώνειον, παρὰ τε Ἀρμενίων καὶ Μηδῶν διαδεχόμενοι· ἐχρυσόφορον δὲ διὰ τὴν εὐπορίαν. » Πρὸς τοῦτοις εἰς τὴν Σελεύκειαν ταύτην συνήρχοντο τὰ κερθάνια ἀπὸ τε τῆς ἀνω Περσίας καὶ ἀπὸ τῆς Ἀραβίας, καὶ ἀναμφιβόλως εἶναι ὅτι τὰ Ἰνδικὰ ἐμπορεύματα, ἃ τινὰ ἀνηλίσκοντο εἰς τὰς πολυαριθμούς καὶ πολυτελεῖς πόλεις τῆς τε Συριακῆς παραλίας καὶ τῆς μεσημβρινῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἀπὸ τῆς Σελεύκειας ἐκείνης ἤρχοντο καὶ οὐχὶ διὰ τῆς Ἀλεξανδρείας.

Ἀλλὰ τὸ θαυμασιώτερον τῶν ἔργων τοῦ Μακεδονικοῦ ἑλληνισμοῦ ὑπῆρξεν βεβαίως αἱ ἀπειράριθμοι πόλεις, ἃς ἐσπειραν ὅτε Ἀλέξανδρος καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ καθ' ὅλην τὴν Ἀσίαν· διὰ τῶν πόλεων ἐκείνων μᾶλλον ἢ διὰ τῆς τῶν Σελευκιδῶν ἐνεργείας ἐνεκεντρίσθη καὶ συνετηρήθη ὁ ἑλληνισμὸς καθ' ὅλας τὰς εἰρεῖας ἐκείνας χώρας. Τοσοῦτον δὲ ἐπιτήδειος ἦτον ὁ ὁργανισμὸς τῶν ἰδρυμάτων τούτων, καὶ τοσαύτη ἡ ἠθικὴ αὐτῶν δύναμις, ὥστε καὶ ὅπου πρωῒμώτατα ἔπαυσεν ἐπεκτεινομένη ἡ Ἑλληνικὴ κυριαρχία, ἐξήκολούθησαν ταῦτα οὐ μόνον ὑφιστάμενα, ἀλλὰ καὶ παραδόξως ἐπενεργοῦντα εἰς τὴν τύχην τῶν περὶ αὐτὰ λαῶν καὶ κυβερνήσεων. Κατὰ τοῦτο ὁ ἑλληνισμὸς ἀνεδείχθη ὁμολογουμένως ὑπέρτερος ἀπάντων τῶν νεωτέρων ἀποικιακῶν ἐθνῶν, τῶν Ἀγγλῶν μὴ ἐξαιρουμένων, τούλάχιστον δὲ ἐν ἀμίλλῃ, ἂν ὅχι ἄλλο, καὶ τῶν Ῥωμαίων αὐτῶν, διότι ἂν τὸ ἀποικιακὸν σύστημα τῶν Ῥωμαίων πύδοκίμησεν οὐδὲν ἦτον, μὴ λησμονήσωμεν ὅτι ἐφηρμόσθη εἰς χώρας, αἵτινες ἀπασαί ἦσαν ὑποδεέστεραι τῆς Ῥώμης κατὰ τὸν πολιτισμόν, εἰς τὴν Γαλατίαν, τὴν Ἰσπανίαν, τὴν κάτω Γερμανίαν, τὴν κάτω Βρεταννίαν· ἐνῶ ὁ ἑλληνικὸς ἀποικισμὸς κατάρθωσε νὰ προσοικειωθῇ χώρας διαπρεπούσας διὰ

τε τὴν ἀρχαιότητα καὶ τὴν ἀκμὴν τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῶν, καὶ διὰ τὸν ὅλως ἰδιότροπον τοῦ πολιτισμοῦ τούτου τύπον. Ὁ Δρώζεν, ὅστις ὑπὲρ πάντα ἄλλον τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν ἐξηκρίβωσε καὶ ἐξετίμησε τὸ ἀποικιακὸν τοῦτο τοῦ Μακεδονικοῦ ἑλληνισμοῦ σύστημα, θεῖς ἐπὶ τέλους τὸ ζήτημα· « ἵποθεν ἄρα προέκυπτεν ἡ τῶν ἀποικιῶν ἐκείνων ἀνεξάντλητος ζωτικότης; » ἐπιφέρει τὰ ἑξῆς, ἅπερ κατ' ἐννοίαν μᾶλλον ἢ κατὰ λέξιν ἐνταῦθα παραθέτομεν.

« Νομίζω, λέγει, ὅτι τὸ ζήτημα τοῦτο δὲν εἶναι μόνον ἐπιστημονικῶς, ἀλλὰ καὶ πρακτικῶς σπουδαιότατον. Δὲν πρόκειται νὰ ἐκθέσω ἐνταῦθα ἅπαντα τὰ οἰκτρὰ ἐλαττώματα τοῦ ἀποικιακοῦ συστήματος ὅλων τῶν ἐθνῶν τῆς νεωτέρας Εὐρώπης. Τὸ σύστημα τοῦτο νοθευθὲν ἐν αὐτῇ αὐτοῦ τῇ πηγῇ διὰ τῆς καθολικῆς ὑπεροφίας τῶν Ἰσπανῶν καὶ τῶν ὀλεθρίων μοναρχικῶν καὶ ἐμπορικῶν ἀρχῶν τοῦ Καρόλου Ε', δὲν ἔπαυσεν ἔκτοτε καὶ ἄχρι τοῦδε ἔχον τὸ θεμελιώδες τοῦτο ἁμάρτημα, ὅτι αἱ ἀποικίαι, μὴ ὑπάρχουσαι εἰμὴ πρὸς χάριν τῆς μητροπόλεως, δέον νὰ διατελῶσιν ὑπήκοοι αὐτῆς. Αὐτοὶ οἱ Ἀγγλοὶ μέχρι τοῦ νεωστὶ παραχθέντος παρ' αὐτοῖς δόγματος τῶν ἡμιαποικιακῶν χωρῶν, τὴν αὐτὴν ἠκολούθουν ἐσφαλμένην ὁδόν· διότι τίς δὲν ἐνθυμεῖται τὸ περίφημον τοῦ λόρδου Chatam λόγιον ἐν ἀρχῇ τοῦ Ἀμερικανικοῦ πολέμου, τοῦ εἰπόντος ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ ἀθλιέστατος ἐπαίτης τῶν ὁδῶν τοῦ Λονδίνου ὁμιλεῖ περὶ τῶν Ἀμερικανικῶν ἡμῶν ὑπηκόων; Κατὰ τὸ σύστημα ἐκεῖνο, πᾶς πολιτικὸς, ἐμπορικὸς καὶ βιομηχανικὸς αὐτοτελής βίος καταστρέφεται ὅσον ἐνδέχεται ἐν ταῖς ἀποικίαις, πᾶν δὲ πλεονέκτημα ἀφαιρεῖται ἀπὸ αὐτῶν, καὶ οὐδὲν ὑπὲρ αὐτῶν πράττεται, εἰμὴ καθόσον δύναται τοῦτο νὰ στραφῇ εἰς ὄφελος τῆς πλεονεκτικῆς μητροπόλεως. Ἡ μητρόπολις κατασκευάζει τὰ βιομηχανήματα αὐτῶν, ἡ μητρόπολις διὰ τῶν πλοίων αὐτῆς μετακομίζει τὰ προϊόντα των, καὶ κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτῇ προσδιορίζει τὴν τιμὴν αὐτῶν, ὅσον ἐνδέχεται μικρότερον ὄφελος ἐπιτρέπουσα εἰς τοὺς παραγωγούς. Τοῦ κανόνος, τούτου ἡ Ῥωσσία ἀποτελεῖ ἐξαίρεσιν τινὰ, καθόσον παραιτήσασα τὴν ἐννοίαν τῆς μητροπόλεως, ἀρκεῖται εἰς τὸ νὰ προάγῃ τὴν γεωργίαν καὶ νὰ διενεργῇ τὴν εἰς τὴν Ῥωσικὴν ἐθνικότητα καὶ τὴν Ῥωσικὴν θρησκείαν προσαγωγὴν τῶν διαφόρων λαῶν, ὅπερ ἀναμιμνήσκει μέχρι τινὸς τὸ Ῥωμαϊκὸν σύστημα. Αἱ δὲ Ἑλληνικαὶ τῆς περιόδου ταύτης ἀποικίαι ἐχρυσιν ἴδιον ὅλως χαρακτῆρα, ἐξ ἴσου ἀλλότριον τῶν δύο προεκτεθέντων· διότι τὸ ὄντως μεγαλεπήβολον ἐκεῖνο σύστημα ἀρχὴν ἀναλλοίωτον εθετο τὴν παῦσιν τῆς μεταξύ νικητῶν καὶ νενικημένων διακρίσεως καὶ τὴν πράγματικὴν αὐτῶν ἐξίσωσιν καὶ τὴν διὰ τῆς ἐξισώσεως ἐκείνης συγχώνευσιν. Κατὰ τοῦτο αἱ τῆς Μακεδονικῆς ἐποχῆς ἀποικίαι οὐσιωδῶς διακρίνονται καὶ αὐτῶν τῶν ἀρχαιότερων Ἑλληνικῶν ἀποικιῶν. Αἱ ἀρχαιότεραι Ἑλληνικαὶ ἀποικίαι ἐξεπέμποντο ἢ ἐξήρχοντο κατὰ τὸ

μᾶλλον καὶ ἥττον ἀποκλειστικῶς ἀπὸ ὠρισμένης τινὸς μητροπόλεως, μετὰ τῆς ὁποίας διετήρουν μέχρι τινὸς σχέσεις εὐλαβείας, ἂν καὶ πολιτικῶς διετέλουν ὅλως αὐτόνομοι καὶ ἀνεξάρτητοι καὶ ἐλεύθεροι πολιτεῖαι. Εἰς δὲ τὰ κτίσματα τοῦ Μακεδονικοῦ ἑλληνισμοῦ ἐκλείπουσι καὶ αὐταὶ ἐκεῖναι αἱ ἀσθενεῖς πρὸς μητρόπολιν τινα σχέσεις· οἱ κάτοικοι αὐτῶν δὲν ἐξήρχοντο συνήθως ἀπὸ μιᾶς τινος ἑλληνίδος πόλεως, ἀλλ' ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον σύγκραμα ποικίλων ἑλληνικῶν φυλῶν, ὥστε οὔτε θρησκευτικοί, οὔτε ἀστυκοὶ θεσμοὶ μιᾶς τινος ἑλληνίδος πόλεως ἠδύναντο νὰ μεταβιβασθῶσι καθ' ὁλοκληρίαν εἰς τὸ νέον κτίσμα. Συγχρόνως ὁμως τὰ κτίσματα ταῦτα, εἰ καὶ μὴ ἔχοντα τὴν κυριαρχικὴν αὐτονομίαν τῶν ἀρχαίων ἑλληνίδων πόλεων, διετήρησαν ὁμως ἐντὸς τοῦ μᾶλλον περιορισμένου κύκλου τῆς τοπικῆς, οὕτως εἰπεῖν, καὶ ἀστυκῆς αὐτονομίας, ἅπαντα τὰ προνόμια καὶ τὰ δίκαια τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς πολιτείας, τὸ δίκαιον τῆς ὀπλοφορίας, τῆς νομισματοκοπίας, τῆς δικαιοδοσίας καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἐντεῦθεν δὲ, δηλαδὴ ἐκ τοῦ διττοῦ τούτου αὐτῶν ὀργανισμοῦ, δύο τινὰ προέκυψαν μεγάλα πλεονεκτήματα· ἀφ' ἑνὸς μὲν, διὰ τὴν ἑλλειψιν παντὸς ἰδιάζοντος πρὸς μητρόπολιν τινα δεσμοῦ καὶ τὸν ἐλαστικώτατον τοῦ Ἑλληνικοῦ βίου χαρακτῆρα, τὰ κτίσματα ταῦτα ἀπέβησαν ἐπιτηδευότατα ἅμα μὲν εἰς τὸ νὰ συνοικειωθῶσι μὲ τὰς τοπικὰς περιστάσεις τῆς νέας αὐτῶν πατρίδος, ἅμα δὲ εἰς τὸ νὰ προσοικειωθῶσι τὰ μὴ ἑλληνικὰ φύλα τοῦ τε ἄστεος καὶ τῆς περὶ αὐτὴν χώρας· ἀφ' ἑτέρου δὲ, διὰ τὸν αὐτοτελεῖ τῶν πόλεων ἐκεῖνων ὀργανισμόν, μάλιστα τῶν πόλεων τοῦ τῶν Σελευκιδῶν κράτους, αἱ πόλεις αὗται ἠδυνήθησαν καὶ μετὰ τὴν τοῦ κράτους ἐκείνου παρακμὴν, οὐ μόνον τὴν αὐτοτελεῖ αὐτῶν ὑπαρξίν νὰ συντηρήσωσιν, ἀλλὰ καὶ μέχρι τῆς ἐντελοῦς ἀνεξαρτησίας αὐτῆς νὰ προαχθῶσιν.

Ἡ Ἐὐρώπη θέλη νὰ ἐκπολιτίσῃ καὶ αὐτὴς τὴν Ἀνατολήν, ὁ μόνος τρόπος δὲ οὗ ὅν δυναται νὰ ἐπιτέλῃ τοῦτο, εἶναι νὰ ἐπαρέλθῃ εἰς τὸ σύστημα τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἐγκαταλείπουσα τὴν μοχθηρὰν τέχνην τῆς καταπίεσεως τῶν ἀποικιακῶν χωρῶν. Οὔτε ὁ Ῥωμαϊκὸς τῆς συγχωινέσεως τρόπος, ὅστις μεταχειρίζεται τοὺς Πολωνοὺς καὶ τὰς περὶ τὴν Βαλτικὴν χώρας ἐπίσης συνοπτικῶς ὅσον καὶ τοὺς Σαμαγέδους καὶ τοὺς Κιργίζους, οὔτε τὰ μονοπωλικά δόγματα τῆς Ἀγγλίας, οὔτε ἡ Γαλλικὴ ἐλαφρότης θέλουσι κατορθώσαι ποτὲ νὰ λύσωσι τὸ μέγιστον τοῦτο τῶν νεωτέρων χρόνων ζήτημα. »

Τί δυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν εἰς τὰ συμπεράσματα ταῦτα τοῦ πρακτικώτερου καὶ σαφωτέρου τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν τοῦ Μακεδονικοῦ ἑλληνισμοῦ; Τὰ συμπεράσματα αὐτοῦ εἶναι, νομίζομεν, σαφῆ. Οὐ μόνον ὁ ἑλληνισμὸς αὗτος ἀνέδειξεν εἰς ἕνα τῶν δυσχερεστέρων τῆς διοικήσεως κλάδων ἐπιτηδευότατα ἀσυγκρίτως καθυπερτέραν ὅλων τῶν νεωτέρων εὐρωπαϊκῶν ἐθνῶν, ἀλλὰ καὶ τὴν σήμε-

ρον ἔτι δι' ἀναλόγου μόνον συστήματος δύναται καὶ αὐτὴς νὰ ἀναζήσῃ ἡ Ἀνατολή. Πρόδηλον δὲ ὅτι ἡ ἐπιτηδευότατα εἰς τὸ νὰ ἐφαρμόσῃ τὸ σύστημα τοῦτο φυλὴ εἶναι ἡ Ἑλληνικὴ φυλὴ, ἕνεκα τῶν παραδόσεων αὐτῆς, τῆς γλώσσης αὐτῆς, τοῦ πνεύματος αὐτῆς καὶ τῆς πραγματικῆς κατοχῆς τοῦ μεγαλητέρου τῆς χώρας μέρους. Ἀλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν ἱστορικὴν ἡμῶν σκιαγραφίαν.

Διὰ τῆς κατακτήσεως τῆς Ἀνατολῆς, ὁ ἑλληνισμὸς προσέλαβε δύναμιν οἷαν οὐδέποτε προηγουμένως εἶχεν ἀποκτήσει. Ἀλλ' ἐνταυτῷ, ἐπὶ τρεῖς καὶ ἐπέκεινα ἑκατονταετηρίδας, δὲν ἔπαυσεν ἀπαντᾶν ἅπαντα τὰ προτεταμιευμένα ἠθικὰ αὐτοῦ κεφάλαια, καὶ οὐ μόνον δι' ἑτέρου τινὸς ἠθικοῦ κεφαλαίου μὴ ἀναπληρῶν τὸν ἀδιακόπως ἐξαντλούμενον ἐκεῖνον θησαυρόν, ἀλλὰ καὶ διὰ πολλῶν ὀλεθρίων δηλητηριασθεὶς στοιχείων ἕνεκα τῆς συναφείας αὐτοῦ μετὰ τοῦ Αἰγυπτιακοῦ καὶ τοῦ Περσικοῦ βίου· ὥστε, ὅτε κατὰ τὴν πρώτην π. Χ. ἑκατονταετηρίδα ἦλθεν εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὴν Ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν, δὲν ἠδυνήθη ν' ἀνθέξῃ εἰς τὴν κατακτητικὴν αὐτῆς ὁρμήν. Ἀλλ' ἅμα ἀπολεσθεῖσθαι τῆς αὐτοτελοῦς αὐτοῦ πολιτικῆς ὑπάρξεως, ἤρχισε νὰ ἀνατέλλῃ ἐν τῇ Ἀσίᾳ τὸ νέον ἠθικὸν στοιχεῖον τὸ ὁποῖον ἐπέπρωτόν αὐτοῦ ἐπαναγάγῃ τὴν ἀναβίωσιν τῆς παρακμῆς ταύτης. Ἡ γλῶσσα, ἡ τέχνη, ἡ φιλολογία, οἱ θεσμοὶ ἐσώζοντο μεγαλοπρεπεῖς καὶ ἐκάλυπτον ἅπασαν τὴν εὐρείαν μεταξὺ Ἀδρίου καὶ Ἰφράτου, μεταξὺ Εὐξείνου καὶ Αἰθιοπίας χώραν· ἀλλ' ὁ ἑλληνισμὸς οὗτος ὁμοιάζειν οἰκοδόμημα λαμπρὸν καὶ κολοσσιαῖον, τὸ ὁποῖον διατηρεῖ μὲν ἅπασαν τὴν ὑλικὴν, τὴν ἐξωτερικὴν αὐτοῦ μεγαλοπρέπειαν, στερεῖται ὁμως τοῦ οἰκοδεσπότη, τοῦ δίδοντος εἰς αὐτὸ ζῶην καὶ χάριν. Τὰ ἐξωτερικά ἐκεῖνα τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ στοιχεῖα εἶχον χρεῖαν νέου τινὸς ἐλαττήριου ἵνα ἀνακλάσῃ νέαν ζῶην· τὸ δὲ νέον τοῦτο ἐλαττήριον ὑπῆρξεν ὁ χριστιανισμὸς· καὶ ἐπειδὴ ἀφ' ἑτέρου, ὡς πολλάκις εἶπομεν, ὁ χριστιανισμὸς εἶχεν ἐπίσης χρεῖαν γλώσσης, φιλολογίας, τέχνης καὶ θεσμῶν, ἐπιτηδείων εἰς τὴν κήρυξιν αὐτοῦ καὶ τὴν ἐρμηνείαν καὶ τὴν πολιτικὴν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἐγκατάστασιν, εὗρε δὲ ταῦτα πάντα τὰ ὄργανα προπαρασκευασμένα διὰ τῆς ἐγκαίρου κατ' ὕλας τὰς περὶ αὐτὴν χώρας διαδόσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἡ ἀμοιβαία αὕτη χρεῖα ἐπήγαγεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας τὸν συνδυασμὸν αὐτῶν καὶ, οὕτως εἰπεῖν, τὴν συμμαχίαν. Ἄμα δὲ τούτου γενομένου, ἅμα δηλαδὴ ὁ ἑλληνισμὸς προσέλαβε τὸ νέον καὶ μέγα ἐκεῖνο ἠθικὸν στοιχεῖον καὶ ἐκτῆσατο οὕτω νέον καὶ μέγαν σκοπὸν ἐνεργείας, ἤρξατο αὐτὴς νὰ ἀνοικοδομῇ τὸν πολιτικὸν αὐτοῦ βίον, καὶ διὰ μὲν τῶν ἐκκλησιῶν ἀνήγειρε τὰς νέας αὐτοῦ κοινότητας, διὰ δὲ τῶν ἐπισκοπῶν τὰς νέας αὐτοῦ ἐπαρχίας, διὰ δὲ τῶν συνόδων τὰς νέας αὐτοῦ ὁμοσπονδίας, ὥστε τάχιστα συνεκροτήθη κράτος ἐν κράτει, τὸ Ἑλληνικὸν ἐκεῖνο καὶ χριστιανικὸν κράτος ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἀρχαιοτέρου ἑθνικοῦ καὶ Ῥωμαϊκοῦ· ὅτε δὲ διαιρεθῆντος τοῦ Ῥωμαϊκοῦ τούτου

κράτους εἰς δύο, ἰδίᾳ ἡγήθη ἐνταῦθα πρωτεύουσα καὶ ἰδίᾳ τὸ μέρος τοῦτο ἔλαβε μονάρχην, τὸ μέγα τοῦτο τῆς παγκοσμίου αὐτοκρατορίας κλάσμα ἐξηκολούθει μὲν φέρον ἔτι τὸ Ῥωμαϊκὸν ὄνομα, πράγματι ὅμως εὐρέθη ὢν Ἑλληνικόν, καὶ δὲν ἐπαυσεν ἀπὸ τῆς τετάρτης μέχρι τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος ἀδιακόπως ἐξελληνίζομενον, μέχρις οὗ, κατὰ τὴν ἐνάτην ἑκατονταετηρίδα, συνεπλήρωσε καθ' ὁλοκληρίαν τὸν ἐξελληνισμὸν αὐτοῦ, καὶ ἀποτελέσας τὸ τοῦ Μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ κράτος, τὸ καλούμενον συνήθως Βυζαντινόν.

Καὶ ὀλίγα μὲν ἔθνη προσήνεγκον εἰς τὴν ἀνθρωπότητα ὑπηρεσίας σπουδαιότερας τῶν προσνεχθεισῶν εἰς αὐτὴν ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους κατὰ τὸν μέσον τοῦτον αἰῶνα· ὀλίγα δ' αὖθις τοσοῦτον ὑπὸ τῆς ἱστορίας ἡδικήθησαν ὅσον τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην. Οἱ πλεῖστοι τῶν ἀνθρώπων μετὰ μειδιάματός τινος οἴκτου καὶ περιφρονήσεως προφέρουσι μέχρι τοῦδε τὸ τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ὄνομα· ὥστε παντάπασιν δὲν ἠπορήσαμεν, ἰδόντες τὸ αἶσθημα τοῦτο ἐπιφαινόμενον καὶ εἰς τοὺς λόγους τοῦ Σίρ Εἰρρίκου Βούλουερ. Ἡ ἀρχαία μετὰξὺ Ῥώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως θρησκευτικὴ διένεξις, αἱ μετὰ ταῦτα παρχηθεῖσαι πολιτικαὶ μετὰξὺ τῶν Γερμανῶν αὐτοκρατόρων τῆς Δύσεως καὶ τῶν Ἑλλήνων αὐτοκρατόρων τῆς Ἀνατολῆς ἀντιζηλταί, οἱ ἄγωνες δὲ ὧν οἱ Ἕλληνες ἠναγκάσθησαν ν' ἀποκρούσωσι τὰς σταυροφορικὰς ἐπιδρομὰς, ἡ τελευταῖον ἐπελθούσα πτώσις τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους, τὰ ἐπιζήσαντα εἰς τὴν πτώσιν ταύτην πάθη τοῦ καθολικισμοῦ, καὶ ἡ ἀσύνετος εἰρωνία τῆς φιλοσοφίας τοῦ III' αἰῶνος, ἡ ὑπαγορεύσασα τὴν δωδεκάτην Γιββωνικὴν σάτυραν, παρεσκεύασαν καὶ ὑπέβαλόν τὸ μῖσος καὶ τὴν περιφρόνησιν, ἅτινα δὲν ἐπαυσαν αἱ Εὐρωπαϊκαὶ γενεαὶ τρέφουσαι πρὸς τὸν Ἑλληνικὸν τοῦ μεσαιῶνος βίον, ἂν καὶ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἤρχισαν γενόμεναι καὶ ἐν τῇ Εὐρώπῃ αὐτῇ εὐγενεῖς τινες ἀπόπειραι πρὸς ἐπανόρθωσιν τῆς ἀδικίας ταύτης.

Δὲν πρόκειται δ' ἐννοεῖται νὰ ἀνασκευάσωμεν ἐνταῦθα ὁλόκληρον τὴν προκείμενὴν ἐκείνην ἱστορικὴν ἀδικίαν· δὲν πρόκειται ν' ἀποδείξωμεν ἐνταῦθα, ὅτι εἰς τὸν Ἑλληνικὸν τοῦ μέσου αἰῶνος βίον ὀφείλεται κατὰ μέγα μέρος, ἀφ' ἐνός μὲν ἡ ἐσωτερικὴ ἀνάπτυξις καὶ παγίωσις τοῦ χριστιανισμοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ἐπὶ χίλια ἔτη ἐξωτερικὴ αὐτοῦ ἄμυνα καὶ ἐξασφάλισις ἀπὸ τῶν Μωαμεθανικῶν ἐπιδρομῶν. Θέλομεν περιορισθῇ εἰς ἐν καὶ μόνον ζήτημα, ὅπερ ἰδίως φαίνεται ἐπιστῆσαν τὴν προσοχὴν τοῦ Σίρ Εἰρρίκου Βούλουερ, τὸ ζήτημα τῆς λεγομένης κυβερνητικῆς ἀνικανότητος τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους. Περὶ δὲ τούτου δὲν θέλομεν ἐκθέσει ἰδίαν τινὰ γνώμην, ἀλλὰ τὴν γνώμην ἐνὸς τῶν νεωτέρων ὁμογενῶν τοῦ Σίρ Εἰρρίκου ἱστορικῶν, τοῦ Γεωργίου Φίνλεϋν, ὅστις εἰ καὶ γράφας τὰ περὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν βίου εἰς τρόπον ἀξιωθέντα τῆς ἐπιδοκιμασίας τοῦ Φαλμερθέρου, ἰδοὺ ἐν ταῦτοις ὁποίας τινὲς δοξασίας

ἐκφέρει περὶ τῆς κυβερνητικῆς καὶ διοικητικῆς ἀξίας τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους.

«Οὐδέποτε κράτος ἐκτῆσατο τοσοῦτον μακρὰν σειράν ἡγεμόνων ἱκανῶν καὶ ἐπιτηδείων νὰ διευθύνωσιν ἅπαντας τοὺς κλάδους τῆς κυβερνήσεως. Τὰ προτερήματα τῶν βασιλέων καὶ ἡ συστηματικὴ τῆς διοικήσεως διάταξις συνετήρησαν τὴν ἐνότητα τῶν ἀχανῶν ἐκείνων κτήσεις, καὶ ἀποῦ αἱ ἐπαρχίαι, ἕνεκα τοῦ ἐπικρατήσαντος ἐν αὐταῖς μεσαιωνικοῦ πνεύματος, ἤρχισαν τείνουσαι πρὸς τὸν ἀποχωρισμόν. Οἱ αὐτοκράτορες δὲν ἐπάυσαν ἀγωνιζόμενοι νὰ περιστείλωσιν ὅτον ἐνδέχεται τὴν ὑπερβολικὴν τῆς ἐξουσίας συσσώρευσιν εἰς τὰς χεῖρας τῶν κατ' ἰδίαν ἀρχόντων, εἰ καὶ ἀπαραίτητον εἶχε καταστῆ νὰ ἐπιτρέπεται οὐ μικρὰ δυνάμεις εἰς τοὺς ἡγεμόνας τῶν ἐπαρχιῶν, διότι ἀδιαλείπτως ὑπεχρεοῦντο ν' ἀποκρούωσι μὲν ἐξωτερικὰς ἐπιδρομὰς, νὰ καταστῆλωσι δὲ ἐσωτερικὰς στάσεις. Οὐδέποτε κυρίαρχαι ἐξεπλήρωσαν τὰ πολυποίικηλα αὐτῶν καθήκοντα μετὰ τοσοῦτον διακεκριμένης δεξιότητος ὅσον οἱ Βυζαντινοὶ βασιλεῖς· οὐδεὶς ποτε ἐπίτροπος τῆς ἀρχῆς ἐταπεινώσεν αὐτοὺς ὅπως συνέβαιναν εἰς τοὺς βασιλεῖς τῆς Δύσεως, καὶ οὐδέποτε ἐξηυτελίσθησαν ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε νὰ γείνωσι δοῦλοι τῶν στρατιωτῶν αὐτῶν, ὅπως οἱ καλῆραι τοῦ Βαγδάτιου. Ὅτε τὸ Βυζαντινὸν κράτος περιήλθεν εἰς συνάφειαν πρὸς τὰ ἔθνη τῆς Δύσεως, αἱ στρατιωτικαὶ αὐτοῦ δυνάμεις ἦσαν καλῶς ὀργανισμέναι καὶ πειθαρχοῦσαι τὸ ναυτικὸν πολυάριθμον, τὸ δὲ μηχανικὸν μέρος τῶν πολεμικῶν αὐτοῦ παρασκευῶν ἀτυγκρίτως καθυπέρτερον τοῦ τῶν πρώτων σταυροφόρων. . . Ἰδίως δὲ σπουδαιότατος τῆς δημοσίου ὑπηρεσίας κλάδος ὑπῆρξεν ἡ οἰκονομικὴ διοίκησις· οἱ βασιλεῖς ἐπεφύλακτον ἀείποτε ἐκυτοῖς τὴν ἄμεσον διευθύνσιν τοῦ ὑπουργείου τούτου, καὶ συναισθανόμενοι ὅτι εἰς τὰ παπολιτισμένα κράτη οἱ χρηματικοὶ πόροι ἀποτελοῦσι τὴν ζωὴν τῆς κυβερνήσεως, ἐπολιτεύθησαν ἐν γένει τοιοῦτοτρόπως, ὥσαντι ἦσαν αὐτοὶ ἐκυτῶν ὁλοκαυροφύλακες. Ὅτι δὲ δύναται νὰ δώσῃ ἐννοιάν τινα τῆς οἰκονομικῆς αὐτῶν συνέσεως ἀκριβέστερον καὶ αὐτῆς τῆς ἐκτενεστέρας περιγραφῆς τοῦ διοικητικοῦ αὐτῶν μηχανισμοῦ εἶναι τὸ ἐξῆς· ἀπὸ τῆς πτώσεως τοῦ δυτικοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους ἐν ἔτει 476 μέχρι τῆς κατακτήσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν σταυροφόρων ἐν ἔτει 1804, τὸ χρυσὸν τοῦ κράτους τούτου νόμισμα διετήρησεν ἀδιαλείπτως τὸ αὐτὸ βάρος καὶ τὴν αὐτὴν ἀξίαν· ὁ χρυσὸς ἦτο τὸ κύριον μέσον τῆς συναλλαγῆς τοῦ κράτους, τὰ δὲ Βυζαντινὰ νομίσματα ἕνεκα τῆς καθαρότητος αὐτῶν διατέλεσαν ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας τὰ μόνα χρυσὰ νομίσματα τὰ ἐν τῇ Εὐρώπῃ κυκλοφοροῦντα, καὶ προστιμῶντο ἐν Ἀγγλίᾳ, ἐν Σουηδίᾳ, ἐν Ῥωσίᾳ ἀπαράλλaktως καθὼς σήμερον τὰ Ἀγγικὰ κεφάλαια. Οἱ ὀλίγοι αὐτοκράτορες οἵτινες ἐτόλμησαν νὰ νοθεύσωσι τὸ νόμισμα, ἐστιγματίσθησαν ἀνηλεῶς ὑπὸ τῆς ἱστορίας, οἱ δὲ διάδοχοι αὐτῶν ἐσπευσαν ἀμέσως νὰ ἐπανορθώσωσι τὴν ἀρχαίαν αὐτοῦ ἀξίαν. »

Ὅταν ἀνκαλέσωμεν εἰς τὴν μνήμην ἡμῶν τὴν κυβερνητικὴν ἀνικανότητα καὶ τὴν ἠθικὴν ἐξαχρείωσιν πολλῶν, πλείστων ἡγεμόνων τῆς δυτικῆς Εὐρώπης κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους· ὅταν ἐνθυμηθῶμεν ἰδίως τὰς οἰκονομικὰς ἀρχάς, αἵτινες αὐτόθι ἐπεκράτουν, καὶ μάλιστα περὶ τοῦ νομισματικοῦ ζητήματος, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μὴ θαυμάσωμεν τὴν ἐξαιρετικὴν τῆς Βυζαντινῆς κυβερνήσεως σύνεσιν καὶ δεξιότητα, καὶ νὰ μὴν ὁμολογήσωμεν ὅτι τὸ ἔθνος, ἀπὸ τῶν σπλάχνων τοῦ ὁποῦ ἀδιαλείπτως παρήγοντο οἱ μεγαλοφυεῖς ἡγεμόνες, περὶ ὧν ὁμιλεῖ ὁ Ἀγγλος ἱστορικός, δὲν ἦτο βεβαίως ἐπὶ τέλους τοσοῦτον ἐξηχρεωμένον, ὅσον ἡ ἐσφαλμένη προκατάληψις καὶ ἕξις συνείθισε νὰ θεωρῇ αὐτὸ πρὸ πολλοῦ. Ἀνυπόμειθα διότι, ἐπειγόμενοι νὰ συμπληρώσωμεν τὴν πέραν τοῦ μετρίου παραταθεῖσαν ταύτην πραγματείαν, δὲν δυνάμεθα νὰ ἐπιφέρωμεν ἐνταῦθα τινα περὶ τῆς ἀκμαζούσης καταστάσεως πολλῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐκείνου κράτους ἐπαρχιῶν λόγῳ ἐμπορίας, βιομηχανίας καὶ ναυτιλίας, αἵτινες βραδύτερον, ἔνεκα τῶν συμφορῶν τῆς Τουρκικῆς κυριαρχίας, ἐπέπρωτο νὰ παραστήσωσι θέαμα οἰκτρὸν ἐρημώσεως καὶ ἐκβαρβαρώσεως. Ἀλλ' ἐν τούλάχιστον γεγονός ὡς ἐπὶ παραδείγματος δὲν θέλομεν παρασιωπῆσαι, ἵνα ἐκ τοῦ μικροῦ τούτου καὶ ἐλαχίστου σχηματισθῇ περὶ τοῦ ὅλου συμπέρασμα. Γνωστὴ εἶναι ἡ ἐλεεινὴ κατάστασις εἰς ἣν ἔφερον ἡ Τουρκικὴ δυναστεία τὴν χώραν ταύτην τῆς Ἀττικῆς ἐν μέσῳ τῆς ὁποίας ζῶμεν. Ἰδωμεν ἤδη ὅποια τις ἦτον ἡ Ἀττικὴ αὕτη ἐν τῇ τρισκαιδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι, τότε ὅτε οἱ Φράγκοι ἐπελθόντες παρέλαβον αὐτὴν ἀπὸ τῆς Βυζαντινῆς κυριαρχίας.

Ἐξυνήθως ὑπολαμβάνεται, λέγει ὁ αὐτὸς Ἀγγλος ἱστορικός οὐ παρεθέσαμεν ἤδη ἀνωτέρω τινὰς ῥήσεις, ὅτι αἱ Ἀθηναὶ καθ' ὅλην τὴν περίοδον τοῦ μέσου αἰῶνος ἦσαν πόλις ἐλεεινὴ καὶ παρηκμακυῖα, καὶ ὅτι ἡ Ἀττικὴ παρίστα τότε τὸ αὐτὸ γυμνὸν καὶ ἄδενδρον καὶ ἄκρπον θέαμα, οἷον ἐπὶ τῶν μετέπειτα χρόνων· τὸ πρᾶγμα ὅμως δὲν εἶχεν οὕτως. Οἱ κάτοικοι τῶν Ἀθηνῶν, διὰ τὸν κοινωνικὸν αὐτῶν πολιτισμὸν καὶ τὴν ποικίλην τοῦ βίου αὐτῶν πολυτέλειαν ὑπερέβαλλον πολὺ τοὺς τότε κατοίκους τῶν Παρισίων καὶ τοῦ Λονδίνου. Ὁ Ἰσπανὸς Μουντάνερ, ὅστις ἐγίνωσκε κάλλιστα ἀπάσας τὰς περὶ τὴν Μεσόγειον πλουσίας χώρας, αἵτινες τότε ἀπετέλουν τὸ ἀκμαϊότερον τοῦ κόσμου μέρος, καὶ εἶχεν ἰδεῖ ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὰς πολυτελεστέρας τῆς Εὐρώπης αἰγλάς, λέγει ὅτι οἱ Δοῦκες τῶν Ἀθηνῶν ἰσοφάρizon πρὸς τοὺς μεγίστους ἡγεμόνας, ὅσοι δὲν ἔφερον τὸν τοῦ βασιλέως τίτλον· ἡ δὲ περιγραφή ἦν κατέλιπεν ἡμῖν τῆς τῶν Ἀθηνῶν αὐλῆς παρίστησιν αὐτὴν ὡς πολυτελεστάτην. Ἡ πόλις ἦν μεγάλη καὶ εὖ ἔχουσα, ἡ δὲ χώρα ὑπὸ πολυαριθμῶν κεκαλυμμένη χωρίων· ὑδραγωγεῖα καὶ δεξαμεναὶ ἐγονιμοποιοῦν τὴν γῆν· ἐλχία, ἀμυγδαλέαι καὶ συκαὶ ἀνεμίσγυντο μετὰ τῶν ἀμπέλων, καὶ λαχανόκηποι ἐκάλυπτον τὸ ἔδαφος ἐκεῖνο, ὅπερ σήμερον δι' ἑλλειψιν ὑδάτων μόλις ἐπαρκεῖ εἰς βοσκήν τῶν ποιμνίων. Ἡ ἐγγώ-

ρίας βιομηχανία ἡσχολεῖτο περὶ τὴν μεταξουργίαν, βαμβαουργίαν καὶ βυρσοδεψίαν, τὰ δὲ προϊόντα αὐτῆς ὑπερετιμῶντο εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς ἀγοράς. Μέγα δὲ ἦν καὶ τῶν Ἀθηνῶν τὸ ἐμπόριον, πολυθρύλλητος δὲ ἀπανταχοῦ τῆς Δύσεως ἡ πολυτέλεια τῆς τῶν Ἀθηνῶν αὐλῆς. »

Τοιαύτην παρέδωκαν τὴν Ἀττικὴν οἱ Ἕλληνες εἰς τοὺς Φράγκους· ὅποιαν δὲ παρέδωκαν αὐτὴν εἰς ἡμᾶς οἱ Τούρκοι, εἶναι γνωστὸν· καὶ ἂν ἄλλο δὲν εἶχομεν τεκμήριον τῆς ἐξαιρέτου διοικητικῆς ἱκανότητος τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ, τοῦτο καὶ μόνον τῆς Ἀττικῆς τὸ παράδειγμα ἦθελεν ἀρκέσει, νομίζομεν, νὰ μαρτυρήσῃ περὶ αὐτῆς. Διατί ὅμως ὁ μεσαιωνικὸς οὗτος ἑλληνισμὸς ἀπέβαλεν ἐπὶ τέλους τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ αὐτονομίαν;

Ὁ Σίρ Ἑρρίκος ἀποδίδει τὴν πτῶσιν τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους ἐκ τοῦ προχείρου εἰς τὴν ἠθικὴν ἐξαχρείωσιν τῶν ὑπηκόων αὐτοῦ. Τοῦτο εἶναι ἀρχαῖος κοινὸς τόπος ὅλων τῶν ἱστοριογράφων τῆς κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα Ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας, ὃν ὅμως δὲν ἠλπίζομεν νὰ ἴδωμεν ἐπαναλαμβάνομενον, μετὰ τὸν ἀκαταμάχητον τρόπον καθ' ὃν ἔθετο αὐτὸν ἐκποδῶν ὁ τελευταῖος ἱστορικός τῆς πολιορκίας καὶ ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων, ὁ καλὸς καὶ ἀγαθὸς Μορδμάνος.

Οἱ ἱστορικοὶ ἐκεῖνοι, λέγει ὁ νεώτατος οὗτος συγγραφεὺς, ὁμιλοῦντες περὶ τῆς καταστροφῆς τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, συνειθίζουσιν νὰ βεβαιώσιν ἅπαντες, ὅτι τὸ κράτος τοῦτο ὑπέστη τὴν προσήκουσαν αὐτῷ τύχην, καὶ, ἀποδόντες ἐκ τοῦ προχείρου μικράν τινα δικαιοσύνην εἰς τοὺς γενναίους τῆς πόλεως ὑπερμάχους, ἐπιφέρουσιν εὐφραινόμενοι ὅτι ἡ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως διέδωκεν εἰς ἅπασαν τὴν Εὐρώπην τὸ φῶς τοῦ πολιτισμοῦ, διότι οἱ φυγάδες Ἕλληνες κατέστησαν εἰς τὴν λοιπὴν χριστιανωσύνην γνωστοὺς τοὺς φιλολογικοὺς αὐτῶν θησαυροὺς. Ἀλλ' αἱ σκέψεις αὗται καὶ θεωρίαι εἶναι ὁμολογουμένως ἐσφαλμέναι· πόσα καὶ πόσα καὶ μεθ' ἀπόσης περιφρονήσεως δὲν ἐρρήθησαν περὶ τῶν θεολογικῶν ἐρίδων τῆς Βυζαντινῆς αὐλῆς, περὶ τοῦ ἀγρίου αὐτῆς πολιτεύματος κατὰ τῶν νενικημένων αἰρετικῶν, στασιαστῶν, πολεμίων, περὶ τῆς διαφθορᾶς τῆς διοικήσεως καὶ περὶ τῶν εὐνούχων, περὶ τῆς διαιρέσεως τῶν ἐκκλησιῶν καὶ πλείστων ἄλλων παρομοίων πραγμάτων; Ἐν τούτοις οἱ λέγοντες ταῦτα λησμονοῦσιν ὅτι αἱ θεολογικαὶ ἐρίδες συνέβαινον οὐ μόνον ἐν Βυζαντίῳ, ἀλλὰ καὶ καθ' ἅπασαν τὴν Εὐρώπην, ὅτι ἡ πρὸς τοὺς αἰρετικούς, τοὺς στασιαστὰς καὶ τοὺς πολεμίους ἀγριότης δὲν ἀσχημίζει μόνην τὴν Βυζαντικὴν ἱστορίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἱστορίαν ὅλων τῶν εὐρωπαϊκῶν πολιτειῶν ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι, ὅτι ἡ διαφθορά τῆς διοικήσεως καὶ τὸ τῶν εὐνούχων κράτος δὲν ἐπενοήθη κατὰ πρῶτον ἐν Βυζαντίῳ, ἀλλ' ἀπετέλεσε μέρος τῆς παρὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας παραληρηθείσης κληρονομίας, καὶ ἡ διαίρεσις τῶν ἐκκλησιῶν δὲ ν' ἦτον ἔργον μόνης τῆς Ἑλληνικῆς ἐκκλησίας, ἥτις διαφυλάττει μέχρι τῆς σήμερον ἀναλλοίωτον τὸ Ἀποστολικὸν καὶ Νικαῖκόν δόγμα τῆς χρι-

στιανικῆς πίστεως, ἄνευ προσθήκης τινός καὶ ἄνευ ἀφαιρέσεως. Λησμονοῦσι πρὸς τούτοις, ὅτι ἡ συντήρησις καὶ ἡ κητάλυσις τῶν πολιτειῶν δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ θεολογικῶν ἐρίδων, ἀπὸ διεφθαρμένης διοικήσεως, ἀπὸ ὁμοτήτων πρὸς κεκρατημένους· πάντα ταῦτα συνέβησαν καὶ ἐν Ἀγγλίᾳ, καὶ ἐν Γαλλίᾳ, καὶ ἀλλαχοῦ οὐδὲν ἦπτον ἢ ἐν Βυζαντίῳ, καὶ ὁμοῦ τὰ κράτη ἐκεῖνα εἶναι μέχρι τοῦδε ἰσχυρὰ καὶ ἀκμαῖα. »

Οὐδὲν τῶνόντι ὑπάρχει ἐπιπολαιώτερον ἢ τὸ ἀποδίδειν πάντοτε εἰς τὴν ἐξαχρείωσιν τοῦ ἔθνους τὴν ἀπώλειαν τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ αὐτονομίας. Ἐξούρμεν ὅτι ὑπάρχουσι τινες οἱ ἀποδίδοντες αἰείποτε καὶ τοῦ κατ' ἰδίαν ἀνθρώπου τὴν ἀτυχίαν εἰς τὸ ἴδιον αὐτοῦ πταῖσμα· ὁ πολυθρύλλητος τῆς Ἰσπανίας πρωθυπουργὸς Χιμινές, ἰδὼν ποτε προσελθόντα πρὸς αὐτὸν ἀνθρώπον ἵνα ζητήσῃ θέσιν παρ' αὐτοῦ, καὶ ἀκούσας αὐτὸν προσθέτοντα, ὅτι εἶναι δυστυχὴς· « Ἄ! ἀνέκραξεν, εἴσαι δυστυχὴς; λοιπὸν δὲν εἴσαι ἄξιός νὰ λάβῃς δημοσίαν ὑπηρεσίαν. » Καὶ ὁ Ναπολέων ὁ πρῶτος δὲν εἶχε πολλὴν τὴν συμπάθειαν πρὸς τοὺς ὑπὸ τῆς τύχης μὴ εὐνοουμένους ἀνθρώπους· ἀλλὰ τὸ τοιοῦτον τῆς λογικῆς σύστημα, τὸ ὁποῖον μέχρι τινὸς εἴμπορεῖ νὰ μὴ στερῇται ἀληθείας ὡς πρὸς τὸν κατ' ἰδίαν ἀνθρώπον, ὡς πρὸς ἔθνη ὅλα, εἶναι συνήθως ἀδικιώτατον. Διότι, ἵνα περιορισθῶμεν εἰς μόνην τὴν ἱστορίαν τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ, ἐρωτῶμεν· « μήπως ἡ ἑλληνικὴ αὐτοκρατορία δὲν ἔπεσε καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς ιγ' ἑκατονταετηρίδος ὑπὸ τῶν Φράγκων κυριευθεῖσα; Ἄν λοιπὸν, διότι κατεβλήθη ὑπὸ τῶν Τούρκων περὶ τὰ μέσζα τῆς ιε', ἔπεται ἀναγκαιῶς ὅτι ἦν ἐξηχρειωμένη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἦν ἐξηχρειωμένη καὶ ἐν τῇ ιγ' ἑκατονταετηρίδι, ὅτε ὑπὸ τῶν Φράγκων κατεβλήθη. Καὶ ὁμοῦ τί συνέβη ἐν τῇ ιγ' ἑκατονταετηρίδι; Τὸ κράτος καὶ ἰδίως ἡ πρωτεύουσα αὐτοῦ, ἔπεσον τῶνόντι εἰς τὰς χεῖρας τῶν Φράγκων· ἀλλὰ πολλοὶ, πλείστοι διακεκριμένοι ἄνδρες τοῦ στρατοῦ, τῆς πολιτείας καὶ τῆς ἐκκλησίας, κατέφυγον εἰς Νίκαιαν, εἰς Τραπεζοῦντα καὶ εἰς Ἡπειρον, ἰδρυσαν αὐτόθι κράτη Ἑλληνικά, τὰ ὅποια μετ' ὀλίγον ἀπέβησαν πολὺ ἰσχυρότερα καὶ ἀκμαϊότερα τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἰδρυθείσης φθισικῆς τῶν Φράγκων αὐτοκρατορίας. Ἰδίως δὲ ἐν Νικαίᾳ παρήχθησαν ἄνδρες δεξιότατοι, κυβερνῆται σοφοὶ καὶ πολεμισταὶ κράτιστοι, οἱ Λασκάρεῖς, οἱ Βατάτται, οἱ Παλαιολόγοι, ἐνώπιον τῶν ὁποίων κατήντησαν νὰ τρέμωσιν οἱ ἀνᾶξιοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἄρπαγες, οἵτινες καὶ ἠναγκάσθησαν μετὰ ἐξήκοντα ἔτη νὰ φύγωσιν ἐκεῖθεν ἐλεεινῶς, καταλείποντες τὴν κεφαλὴν τοῦ κράτους εἰς τοὺς νομίμους αὐτοῦ κυρίους. Ἰδοὺ λοιπὸν ἐνταῦθα νικηταὶ καὶ νενικημένοι· νικηταὶ μὲν οἱ Φράγκοι, νενικημένοι δὲ οἱ Ἕλληνες· ἀλλὰ τίνας ἐξ αὐτῶν ὑπῆρξαν οἱ ἀσθενεῖς, οἱ ἀνίκανοι, οἱ ἐξηχρειωμένοι; Ἀνθ' ἡμῶν ἄς ἀπαντήσῃ ἱστορικὸς Γάλλος, ὁ Lebeau, ὅστις ὁμιλῶν περὶ τῶν ἡγεμόνων τοῦ ἀκμαζόντος ἐκεῖνου Νικαϊκοῦ βασιλείου, ἀνακράζει

ὅτι· « σταθμεύσαντες ἐν γωνίᾳ τινὶ τοῦ κράτους αὐτῶν, ἀνεδείχθησαν βεβαίως μεγαλῆτεροι καὶ ἐνδοξότεροι ἐκεῖνων οἵτινες πρὸ μικροῦ εἶχον νικήσει αὐτοὺς. »

Καὶ μετ' αὐτὴν τὴν ἐν τῇ πεντεκαιδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι ἐπελθοῦσαν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων, ὀλίγα ἄρ' ἄγε ἔδωκε τεκμήριον ζωτικότητος, καὶ αὐταπαρνήσεως, καὶ καρτερίας, καὶ μεγαλοφροσύνης ἢ ἑλληνικῆς ἐθνικότητος; Μήπως ἐν διαστήματι τετρακοσίων ἐνιαυτῶν οἱ ἱεράρχαι τῆς ἐκκλησίας αὐτῆς ἔπαυσαν προσφερόμενοι ὀλοκαύτωμα ὑπὲρ τῶν δικαιομάτων τῆς πίστεως αὐτῶν καὶ τοῦ ἔθνους; Μήπως οἱ πολιτικοὶ αὐτοῦ ἄνδρες ἔπαυσαν ποτε ἀγωνιζόμενοι ἵνα προπαρασκευάσωσι τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ ἀνάστασιν; Μήπως τὸ ἔθνος αὐτὸ ὀλόκληρον ἔπαυσε ποτε διαμαρτυρόμενον μὲ τὰ ὅπλα εἰς τὰς χεῖρας κατὰ τῆς ξενικῆς δυναστείας, μέχρις οὔ, μετὰ πολλὰς ἀτυχεῖς ἀποπειρας, ἐπέτυχεν ἐπὶ τέλους πρὸ τριάκοντα ἐνιαυτῶν γωνίαν τινὰ ἐλευθέρως καὶ αὐτονόμου γῆς, ἣν ὡς ἀρχὴν μόνον καὶ βᾶσιν θεωρεῖ τῆς ὅλης αὐτοῦ πολιτικῆς ἀναβιώσεως;

Ὅχι λοιπὸν, μυριάκις ὄχι! Τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἔπεσεν ἐν τῇ πεντεκαιδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι, διότι ἐπὶ χιλίους ὅλους ἐνιαυτοὺς, ἄνευ τῆς ἐλαχίστης σχεδὸν διακοπῆς, δὲν ἔπαυσεν ἀγωνιζόμενον ὑπὲρ τῆς χριστιανωσύνης καὶ ὑπὲρ τοῦ πολιτισμοῦ κατὰ βαρβάρων, ἀδιαλείπτως ἐπιτιθεμένων ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ ἀπὸ δυσμῶν, ἀπὸ βορρᾶ καὶ μεσημβρίας· ἔπεσεν, ἀφοῦ πολλὰκις θριαμβεύσαν, εἶχε καταντήσῃ νὰ συγκροτήσῃ ἐν τῇ θ' καὶ τῇ ι' ἑκατονταετηρίδι τὸ ἰσχυρότερον τοῦ κόσμου κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην κράτος· ἔπεσεν ἀφοῦ, διὰ τῶν ἀγώνων καὶ τῶν αἱμάτων αὐτοῦ, ἐξησφάλισε τὸν εὐρωπαϊκὸν χριστιανισμόν ἀπὸ τῶν ἀκαταμαχῆτων τότε ὅπλων τοῦ ἀσιανοῦ μωαμεθανισμοῦ· ἔπεσε πρόμαχος καὶ θῦμα τοῦ πολιτισμοῦ ἐκεῖνου, τοῦ ὁποίου οἱ ἀντιπρόσωποι ἔχουσι τὴν γενναϊότητα μέχρι τῆς σήμερον νὰ μυκτηρίζωσιν αὐτὸ καὶ ἐμπαίζωσιν· ἔπεσε, διότι ὑπάρχουσιν ἀγῶνες εἰς οὐδ' ἐπὶ τέλους δὲν δύνανται ν' ἀνθέξωσιν οὐδὲ αὐτὰ τὰ ῥωμαλεώτερα τῶν σωμάτων· ἀλλ' ἔπεσεν ἵνα ἀναζήσῃ!

Ἡ πάλη τοῦ ἑλληνισμοῦ κατὰ τοῦ μωαμεθανισμοῦ ἤρξατο ἀπὸ τῆς ζ' ἑκατονταετηρίδος. Κατ' ἀρχάς ὁ ἑλληνισμὸς ὑπέστη πληγὰς καιρίας· διότι οἱ Ἀράβες πλημμυρήσαντες εἰς ἀπάσας σχεδὸν τὰς Ἀσιανὰς αὐτοῦ ἐπαρχίας, δις ἐπολιόρκησαν τὴν Κωνσταντινουπόλιν, ἐκυρίευσαν τὴν Κύπρον καὶ τὴν Κρήτην, ἐθαλασσοκράτησαν καὶ πολλάκις ἠπειλῆσαν αὐτὰς τὰς κατὰ τὴν Εὐρώπην Ἑλληνικὰς χώρας. Πρὸς δυσμὰς δὲ κυριαρχήσαντες ἀπάσης τῆς βορείου Ἀφρικῆς, κατέλαβον καὶ αὐτὴν τὴν Ἰσπανίαν, ὥστε ἐκατέρωθεν ἐπίεσαν τὴν Εὐρώπην. Οἱ Εὐρωπαῖοι λέγουσιν ὅτι ἐσώθησαν τότε διὰ Καρόλου τοῦ Μαρτελλοῦ. Ἀλλὰ τί ἦτον ἢ ἀπὸ τῆς Ἰσπανίας προελαύνουσα μικρὰ Ἀραβικὴ δύναμις, παραβαλλομένη πρὸς τὴν φοβεράν ἐκείνην, ἥτις ἀπὸ τοῦ κέντρου τῆς ἰσχύος αὐτῆς ἐξορμῶσα, δις ἦλθε

καὶ προσέκρουσεν εἰς τὰ τείχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως;

Ἄν ἔσωσέ τις λοιπὸν τότε τὴν Εὐρώπην ἀπὸ τοῦ κατακλυσμοῦ τῶν Ἀράβων, τὴν ἔσωσεν ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμός. Καὶ μέχρι μὲν τινος διετέλεσεν οὗτος ἀπλῶς ἀμυνόμενος· διότι πολλοὺς καὶ ποικίλους εἶχεν ἐσωτερικοὺς ἀντιπερισπασμούς, τοὺς ὁποίους μακρὸν ἤθελεν εἶσθαι νὰ ἐκθέσωμεν ἐνταῦθα, πολλάκις δ' ἄλλοτε ἐλάδομεν ἀφορμὴν νὰ ἱστορήσωμεν ὑπὸ τὴν ἀληθῆ αὐτῶν ἐποψίν. Ἀλλ' ἅμα ἀπὸ τῆς ἡ καὶ μάλιστα ἀπὸ τῆς θ' ἑκατονταετηρίδος οἱ εἰκονομάχοι βασιλεῖς, καὶ ἔτι μᾶλλον οἱ βασιλεῖς τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας, κατῴρθωσαν νὰ ἐπαγάγῃσι τὴν ἀπαραίτητον θρησκευτικὴν καὶ κυβερνητικὴν τοῦ κράτους ἐνότητα, τὸ κράτος τοῦτο συγκροτήσαν στρατοὺς καὶ στόλους θαυμαστοὺς διὰ τε τὸ πλῆθος αὐτῶν καὶ τὴν πειθαρχίαν καὶ τὸν ὀργανισμόν, καὶ ἀναδείξαν πολεμικοὺς ἀνδρας περιφανεστάτους ἐπὶ τῇ δεξιότητι αὐτῶν καὶ τῇ ἀνδρείᾳ, τοὺς Βασιλείους, τοὺς Φωκάδας, τοὺς Ξιφίας, τοὺς Κατακαλούς, τοὺς Σκληρούς, τοὺς Μανιάκας, τοὺς Οὐρανοὺς, τοὺς Ἐξαμιλίτας, τοὺς Μελισσηνοὺς, τοὺς Φιλοκάλους, καὶ μυρίους ἄλλους, ἀνέλαβεν ἐπιθετικὴν κατὰ τῶν Μωαμεθανῶν θέσιν, ἐξέβαλεν αὐτοὺς ἀφ' ὅλης τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἀπὸ τῆς Κρήτης, ἀπὸ τῆς Κύπρου, ἀπὸ πολλῶν τῆς Συρίας χωρῶν καὶ πόλεων, κατέλυσε τὴν ναυτικὴν τῶν Ἀράβων δύναμιν, καὶ προήλασε διὰ ξηρᾶς μέχρι τῆς Μεσοποταμίας. Ἡ δὲ ἀκμὴ αὕτη τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ διήρκεσεν ἐπὶ δύο περίπου ἑκατονταετηρίδας, ἀπὸ τῶν μέσων τῆς θ' μέχρι τῶν μέσων τῆς ια'. Ἀλλὰ τότε ὁ μωαμεθανισμός, ὅστις πολλὰς παθὼν ἐσωτερικὰς διαιρέσεις καὶ ἥττας ἐξωτερικὰς οὐκ ὀλίγας, εἶχε περιέλθει εἰς τὸ ἐσχάτον τῆς ἀτανίας, αἰφνης ἀνέκυψε διὰ τῆς Τουρκικῆς τῶν Σελσούκων φυλῆς, ἥτις ῥαγδαίᾳ αὐθις ἐπῆλθεν ἐπὶ τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους. Οἱ Ἕλληνες οἵτινες κατίσχυσαν τῆς πρώτης τῶν Ἀράβων ἐπιθέσεως, ἤθελον βεβαίως καταβάλλει καὶ τοὺς Σελσούκους, εἴαν δὲν ἐπῆρχοντο ἀπὸ δυσμῶν λόγῳ μὲν ἐπικούροι, ἔργῳ δὲ νέοι αὐτῶν πολέμιοι οἱ σταυροφόροι. Οὐδεμία τῶν ὑπάρχει σήμερον ἀμφιβολία, ὅτι οἱ σταυροφόροι, οἵτινες ἐκινούντο ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ πρὸς τοὺς Ἕλληνας καὶ πρὸς τοὺς Μωαμεθανοὺς μίσους, οὐ μόνον κατὰ τῶν βαρβάρων ἐκείνων τῆς Ἀσίας οὐδὲν ἐπραξαν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν κατάλυσιν τῆς πολιτικῆς τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ ὑπάρξεως παρὰ πάντα ἄλλον συνετέλεσαν. Μήπως μικρὸν πρὸ τῆς πρώτης σταυροφορίας δὲν ἐπῆλθεν ὁ Ροβέρτος Γισκάρδος ἀναφανδὸν ἐπὶ τὴν κατάκτησιν τῆς Ἑλλάδος; Μήπως καθ' ὅλας τὰς τρεῖς πρώτας σταυροφορίας δὲν ἠναγκάσθησαν οἱ βασιλεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως νὰ παλαίωσιν ἀκαταπαύστως κατὰ τῶν, ὅτε μὲν κρυφίως, ὅτε δὲ ἀναφανδὸν ἐνεργουμένων ὑπὸ τῶν σταυροφόρων πρὸς κατάληψιν τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν. Μήπως ἡ τετάρτη σταυροφορία δὲν ἐγένετο ἐπὶ τέλους διὰ προδοσίας εἰσχρᾶς κυρίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως

καὶ μεγάλου τοῦ κράτους μέρους; Ναὶ μὲν, ὡς προσέπομεν, οἱ ἐν Νικαίᾳ Ἕλληνες βασιλεῖς κατῴρθωσαν νὰ ἀνακτήσωσι τὴν πρωτεύουσάν αὐτῶν, ἀλλὰ τοῦ ὅλου κράτους οὐδέποτε πλέον ἠδυνήθησαν νὰ γίνωσι κύριοι· ἀλλὰ οἱ πόροι αὐτοῦ ἐξητλήθησαν· ἀλλὰ ἡ ἐνότης ἐξέλιπε, καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῆς νέας ταύτης καὶ δεινοτάτης τοῦ ἑλληνισμοῦ κρίσεως, νέα, τρίτη, ἀναβίωσις συνέβαινε τοῦ μωαμεθανισμοῦ διὰ τῶν Ὀσμάνων Τούρκων. Τὸ ἡκρωτηριασμένον, τὸ ἐξησθενημένον ἐκεῖνο Ἑλληνικὸν κράτος ἠναγκάσθη τότε νὰ ὑποστῇ τελευταῖόν τινα καὶ κρίσιμον ἀγῶνα· καὶ ὑπέστη αὐτόν· ὑπέστη αὐτόν ἐπὶ διακόσια ὅλα ἔτη, ἀκαταπαύστως μὲν ὑποχωροῦν διὰ τὴν ἀνισότητά τῆς δυνάμεως, ἀλλὰ ἀκαταπαύστως βῆνον διὰ τοῦ αἵματος τῶν τέκνων αὐτοῦ πᾶσαν σπιθαμὴν τῆς πατρίδος γῆς. Οὐδ' ἐπέσε τελευταῖον εἰμὴ μὲ τὰ ὅπλα εἰς τὰς χεῖρας, καὶ ἀποῦ κατῴρθωσε νὰ σώσῃ, ἂν ὅχι τὴν πολιτικὴν ὑπερξῇ, τοῦλάχιστον τὴν θρησκείαν αὐτοῦ καὶ τὴν ἐθνικότητα.

Ἰδοὺ διατί καὶ πῶς ἐπέσε τὸ κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα Ἑλληνικὸν κράτος. Ἀς ἀντιπαραβάλλωσι πρὸς ταῦτα οἱ συνήγοροι τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους τὸν τρόπον, καὶ τὰς περιστάσεις τῆς διατηρήσεως τῆς σημερινῆς Ὀθωμανικῆς κυριαρχίας, ἥτις, καίτοι ὑποβασταζομένη ὑφ' ὅλων τῶν ἰσχυροτέρων δυνάμεων τοῦ κόσμου, δὲν δύναται νὰ κρατηθῇ εἰς τοὺς πόδας αὐτῆς, καὶ ἅς εἰπωσιν ἐν πάσῃ εἰλικρινείᾳ τίς ἐκ τῶν δύο ἐμφαίνει πλεῖονα ζωτικότητα, ἢ πλεῖονα ἐξαχρείωσιν; Ἀρὰ γε ἡ παλαιὰ ἐκείνη πτώσις τῆς Ἑλληνικῆς αὐτονομίας, ἢ ἡ παρούσα τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους σωτηρία;

Καὶ ἤδη συγκεφαλαιώσωμεν τὰ διὰ μακρῶν ῥηθέντα.

Δὲν εἶναι ἀληθές ὅτι οἱ Ἕλληνες καὶ ἐν αὐτῇ αὐτῶν τῇ ἀκμῇ οὐδέποτε ἐδημιούργησαν κράτος μέγα, καὶ ὅτι ἡ ἰσχυροτέρα καὶ ἐνδοξοτέρα τῶν Ἑλληνικῶν πολιτειῶν δὲν εἶχε τὴν ἑκτασιν μιᾶς τουρκικῆς ἐπαρχίας. Τὸ κράτος ὅπερ οἱ Ἀθηναῖοι συνεκρότησαν ἐν τῇ πέμπτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, ἠπλώνε τοὺς μακροὺς αὐτοῦ βραχίονας, ἀφ' ἐνός μὲν δι' ὅλου τοῦ Αἰγαίου καὶ τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ τοῦ Βοσπόρου καὶ τοῦ Εὐξείνου ἐν μέρει, καὶ δι' ὅλων σχεδὸν τῶν παραλίων αὐτῶν μέχρι τῆς Σινώπης· ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου καὶ τοῦ Ἰονίου πελάγους μέχρι τῶν Θουρίων τῆς Ἰταλίας· περιελάμβανε δὲ ὑψηλούς ὄρους σύμπασα ἡ σημερινὴ λεγομένη Εὐρωπαϊκὴ Τουρκία, καὶ εἶχε πόρους τοσοῦτους καὶ τελικούτους, ὥστε παρεσκεύαζε στρατοὺς καὶ στόλους ταπεινούντας μὲν πρὸς ἀνατολὰς τὴν μεγάλην τῶν Περσῶν βασιλείαν, ἀπειλούντας δὲ πρὸς δυσμὰς τὴν τότε σὺδενός ἦπτονα κατὰ τὴν δύναμιν καὶ τὸν πλοῦτον Σικελίαν. Τὰ δὲ κράτη ὅσα ἱδρύσε μετέπειτα ὁ Μακεδονικὸς ἑλληνισμός, καὶ ἔτι βραδύτερον ὁ Μεσαιωνικὸς, ὑπῆρξαν βεβαίως τὰ μέγιστα τῶν ὅσα κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου μνημονεύει ἡ ἱστορία.

Δὲν εἶναι ἀληθές ὅτι οἱ Ἕλληνες οὐδέποτε ἔσχον

τὸ τῶν Ῥωμαίων προτέρημα τοῦ κυβερνῆν κράτη μεγάλα. Ἐν τῷ τῶν Ἀθηναίων πολιτεύματι ἀνευρίσκουμεν ἀπάσας τὰς κυβερνητικὰς καὶ διοικητικὰς ἀρχὰς τοῦ Ῥωμαϊκοῦ πολιτεύματος· κατὰ τοῦτο δὲ μόνον διέφερε τὸ πρῶτον τοῦ δευτέρου, ὅτι αἱ ἀρχαὶ ἐκεῖναι ἐνταῦθα ταχύτερον ἀναπτύχθησιν, πρῶτωτέραν ἐπήγαγον καὶ τὴν παρακμὴν. Αἱ δ' ἐπικράτειαί δ' ἱδρυσεν ὁ Μακεδονικὸς ἑλληνισμὸς διέπρεψαν μάλιστα ἕνεκα τῆς ἐν αὐταῖς παραχθείσης θαυμαστῆς ἐπιδόσεως τῆς ἐμπορίας, τῆς βιομηχανίας, τῆς ναυτιλίας, καὶ ἐν γένει ἕνεκα τῆς πρακτικωτέρας τοῦ ἐθνικοῦ βίου ἀναπτύξεως. Τελευταῖον τὸ κράτος ὅπερ προσωκειώθη ὁ Μεσαιωνικὸς ἑλληνισμὸς, δι' εὐστόχου συνδυασμοῦ τῶν Ῥωμαϊκῶν παραδόσεων μετὰ τῆς ἑλληνικῆς εὐφυίας, ἐπὶ πολὺν ἐπίσης χρόνον ἤκμασεν οὐ μόνον ἐπὶ τῇ ἰσχύϊ αὐτοῦ καὶ τῇ κυβερνητικῇ δεξιότητι, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῇ ἀναπτύξει ἀπάντων τῶν ὀλικῶν τοῦ ἔθνους πόρων.

Δὲν εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ὑπέκυψεν εἰς τὴν Τούρκικὴν κυριαρχίαν ἕνεκα τῆς ἐξαχρειώσεως αὐτοῦ· διότι ἅπασαι αἱ κατὰ τὰς τελευταίας ἑκατονταετηρίδας τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ ὑπάρξεως περιστάσεις, καὶ ἅπαντα ἢ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τῆς σήμερον ἀδιάλειπτος πολιτεία αὐτοῦ, μαρτυροῦσι διακρῆδην, ὅτι οὐδέποτε ἀπέβαλε τὴν τε συνείδησιν τῆς ἐθνικότητος αὐτοῦ καὶ τὴν προθυμίαν τοῦ νὰ ἀνακτήσῃ διὰ πάσης θυσίας τὴν πολιτικὴν αὐτονομίαν. Ἐπὶ πᾶσι δὲν εἶναι ἀληθὲς, ὡς ἐξ ὅλων τῶν προειρημένων συνάγεται, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ φυλὴ, ἕνεκα τῆς ἱστορικῆς αὐτῆς ἀνικανότητος εἰς τὸ δημιουργεῖν καὶ κυβερνῆν κράτη μεγάλα, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ προεδρεύσῃ τῆς πολιτικῆς ἀναδιώσεως τοῦ χριστιανικοῦ τῆς Ἀνατολῆς πληρώματος, καὶ ὅτι τούτου ἕνεκεν ἀπαραίτητος καθίσταται ἡ τῆς Τούρκικῆς κυριαρχίας διαίωνισις.

Ἀπασα ἡ ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν ἡμετέρων, στεντορεῖα τῇ φωνῇ, ὡς εἶδομεν, διαμαρτύρεται κατὰ τῆς τοιαύτης τοῦ μέλλοντος ἡμῶν διὰ τοῦ παρελθόντος καταδίχης. Καὶ ὁμως, ἰδοὺ ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀντιπρόσωπος μιᾶς τῶν μεγαλητέρων τῆς Εὐρώπης δυνάμεων, μιᾶς ἐκ τῶν δυνάμεων ἧς αἱ πεποιθήσεις βυθμίζουσι τὴν τύχην τοῦ κόσμου, ἀπορρινόμενος καθ' ἡμῶν, ἐν περιστάσει πανηγυρικῇ, ποινὴν πολιτικοῦ θανάτου δυνάμει, ὡς ἀξιοί, τῶν ὄρων καὶ τῶν γεγονότων αὐτῆς ἐκείνης τῆς ἱστορίας ἡμῶν. Πόθεν ἄραγε τοῦτο; Μήπως ὁ Σὶρ Ἑρρίκος Βούλουερ δὲν ἐσπούδασε τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν; Ἀλλ' εἶναι εἰς τῶν μᾶλλον εὐπαιδευτῶν τῆς σοφῆς αὐτοῦ πατρίδος ἀνδρῶν. Μήπως ἔχη προσωπικὴν τινα ἀφορμὴν μίσους κατὰ τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς; Ἀλλ' αὐτὸς αὐτὸς ἀνεκήρυξε τὸν φιλελληνισμὸν αὐτοῦ δι' ἐκφράσεων, τῶν ὁποίων εἰς μάτην ἠγωνίσθημεν νὰ μεταφέρωμεν εἰς τὴν γλῶσσαν ἡμῶν τὴν δύναμιν καὶ τὴν χάριν. Πόθεν λοιπὸν ἡ τοσαύτη αὐτοῦ ἱστορικὴ κατὰ τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς καταφορά; Ἑρωτᾶτε ἀκόμη πόθεν; Ἐκ τού-

του, ὅτι ὁ Σὶρ Ἑρρίκος Βούλουερ ἐσπούδασε τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν οἷαν σπουδάζουσιν αὐτὴν οἱ πλεῖστοι τῶν Εὐρωπαίων, τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν παραμορφωθείσαν ὑπὸ σφαλερῶν ἐπόψεων, ὑπὸ θρησκευτικῶν προλήψεων, ὑπὸ πολιτικῶν παθῶν. Καὶ περὶ αὐτῆς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἱστορίας, περὶ ἧς ἐγράφησαν ὑπὸ τε Γερμανῶν καὶ ὑπὸ Ἀγγλῶν ἀληθῆ ἀριστουργήματα, ἐπικρατοῦσιν οὐδὲν ἥττον εἰσέτι ἡμαρτημέναι τινὲς γνώμαι ὡς πρὸς τὸν πολιτικὸν ἰδίως καὶ κυβερνητικὸν χαρακτῆρα τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς· τὴν δὲ Μακεδονικὴν ἐποχὴν πλεῖστοι ὅσοι εἰσι θεωροῦσιν ὡς ὅλως τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀλλοτρίαν· ἀλλὰ περὶ τῆς Βυζαντινῆς μάλιστα περιφέρονται εἰς ἀπάσας σχεδὸν τὰς ἱστορικὰς βιβλούς τοσαῦτον ἀκαίσιαι δοξασίαι, ὥστε τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος τοῦ μέσου αἰῶνος κατήντησε νὰ γίνῃ τὸ ἀντικείμενον τῶν βλασφημιῶν καὶ τῶν μυκτηρισμῶν τῆς Εὐρωπαϊκῆς κοινωνίας. Ἀπὸ ταύτων λοιπὸν πηγῶν ἀντλήσας καὶ ὁ Σὶρ Ἑρρίκος Βούλουερ, ἀπορον δὲν εἶναι ὅτι τοιαύτας ἐξέφερε καθ' ἡμῶν παρρησίας.

Ἀλλὰ τὸ γεγονὸς τοῦτο, εἰς μύρια ἄλλα ἀνάλογα προστιθέμενον, δὲν εἶναι ἄραγε τελευταῖον πρέπον νὰ μᾶς πείσῃ ὅτι καιρὸς εἶναι ν' ἀσχοληθῶμεν ἡμεῖς αὐτοὶ εἰς τὸ νὰ παρασκευάσωμεν ἰδίον, ἐθνικόν, ἑλληνικὸν τοῦ ἱστορικοῦ ἡμῶν παρελθόντος μνημεῖον; Ἐὰν ὑπῆρξέ ποτε ἔθνος ἱστορικόν, ἔθνος δὴλαδὴ τοῦ ὁποίου ὁ πρακτικὸς βίος ἀδικασπᾶστικος καθ' ἐκάστην συνδέεται μὲ τὰς περιπετείας τοῦ παρελθόντος αὐτοῦ, εἶναι βεβῶτως τὸ ἑλληνικόν. Καθ' ὅλας τὰς περιόδους τοῦ τρισχιλιστοῦς ἡμῶν βίου ἡ τύχη ἡμῶν πολλάκις ἐρρυθμίσθη κατὰ τὰς ἀγαθὰς ἢ τὰς πονηρὰς δοξασίας αἵτινες ἐπεκράτουν περὶ τῆς ἱστορίας ἡμῶν ἐν τῷ κόσμῳ. Ὅτε ὑπεκύψαμεν εἰς τοὺς Ῥωμαίους τῶν κατακτητῶν τούτων, οἱ μὲν ἐζήτουν νὰ δικαιολογήσωσι τὰς καταπίσεις αὐτῶν διὰ τῆς δουλιότητος ἣν ἀπέδιδον εἰς τὸν ἑλληνικὸν χαρακτῆρα, οἱ δὲ δὲν ἔπαυσαν συσταίνοντες τὴν πρὸς ἡμᾶς φιλανθρωπίαν ἕνεκα τῶν πολιτικῶν, τῶν ἠθικῶν, τῶν διανοητικῶν θησαυρῶν, οὓς παρ' ἡμῶν ἐκληρονόμησαν. Ὅτε βραδύτερον ὑπεκύψαμεν εἰς τὸν Τούρκικόν ζυγόν, πολλοὶ ἀνεκήρυξαν ἡμᾶς ἀξίους τῆς συμφορᾶς ταύτης, ἕνεκα τῆς θρησκευτικῆς ἀντιπαθείας ἣν εἶχον πρὸς ἡμᾶς· πολλοὶ ὁμως καὶ ἐθρήνησαν τὴν πτώσιν λαοῦ τοσαῦτα τὴν ἀνθρωπότητα εὐεργετήσαντος, καὶ ὡς ἀδελφοὺς ὑπεδέχθησαν τοὺς φυγάδας Ἕλληνας, οἵτινες ἐκόμισαν εἰς τὴν δύσιν τοὺς τελευταίους σπινθῆρας τοῦ ἱεροῦ ἑλληνικοῦ πυρός. Πάλιν δὲ, ὅτε ἐξερράγη ἡ μεγάλη τοῦ 1821 ἐπανάστασις, πολλοὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων παθῶν τυφλούμενοι, ἢ ἀδιάφοροι πρὸς ἡμᾶς ἀνεδείχθησαν, ἢ καὶ ἀναφανδὸν ἐπολέμησαν ἡμᾶς· πολλοὶ ὁμως, ἀφορῶντες ὅτι εἴμεθα ἀπόγονοι τοῦ λαοῦ ἐκείνου, ὅστις ἐν μὲν τῇ ἀρχαιότητι ἐβάλε τὰς βάσεις ἅπαντος τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ, ἐν δὲ τῷ μέσῳ αἰῶνι ὡς οὐδεὶς ἄλλος συνετέλεσεν εἰς τὸν κατάρτισμόν καὶ τὴν σωτηρίαν τοῦ χριστιανικοῦ θρησκευματος, ὕψωσαν ὑπὲρ ἡμῶν φωνήν, ἥτις ἐμελλε μετ' ὀλίγον ν' ἀντηλήσῃ ἐν Να-

βαρίνη καὶ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν πολιτικὴν ἡμῶν ἀναδίωσιν. Καὶ σήμερον εἰσέτι ἡ αὐτὴ ἐν τῷ κόσμῳ ἐξακολουθεῖ πάλῃ μεταξὺ τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν πονηρῶν περὶ τοῦ παρελθόντος ἡμῶν πεποιθήσεων· ὁ δὲ λόγος τοῦ Σὶρ Εἰρρίκου Βούλντερ μαρτυρεῖ ὅποιαν δύναται νὰ ἔχῃ εἰς τὸ μέλλον ἡμῶν ἐπιρροὴν ἡ ὀριστικῶς καλὴ ἢ κακὴ διαμόρφωσις τῆς κοινῆς περὶ τούτου γνώμης.

Καιρὸς λοιπὸν εἶναι, καιρὸς νὰ ἐπιστήσωμεν ἰδιόζουσαν εἰς τὴν μελέτην τῆς πατρίδος ἡμῶν ἱστορίας προσοχήν. Καὶ ἔθνος καὶ κυβέρνησις ὀφείλουσιν ἐκ παντὸς τρόπου νὰ καλλιεργήσωσι μὲν τὸν κλάδον τοῦτον τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως, νὰ προαγάγῃσι δὲ ἀπάσας τὰς συντελεστικὰς εἰς τὴν ἐπίδοσιν τῆς ἐθνικωτάτης ἐκείνης τῶν ἐπιστημῶν ἐργασίας. Περὶ δὲ τῶν ἐπὶ τούτῳ πρακτικῶν, ἀδύνατον μὲν θεωροῦμεν νὰ ἀκριβολογήσωμεν ἐνταῦθα, καλὸν ὅμως νομίζομεν νὰ ἐπιφέρωμεν τοῖς ἀρχαίοις διὰ βραχέων τινα.

Καὶ πρῶτον ἀναπόφευκτον εἶναι νὰ ἀποβῇ ἐπιμελεστέρα καὶ ἀκριβεστέρα ἡ τῆς ἱστορίας διδασκαλία ἐν ταῖς δημοσίαις ἐκπαιδευθεῖσι. Ὅτι ἡ διδασκαλία αὕτη ἐν γένει, καὶ ἰδίως τῆς πατρίδος ἱστορίας θεωρεῖται, ὡς μὴ ὀφείλει, περὶ ἡμῶν ὡς ὅλως δευτερεύον ἀντικείμενον, ὑπάρχει ἀναμφισβήτητον. Ἐν τούτοις καλὸν μὲν καὶ ἀναγκαιότατον βεβαίως εἶναι νὰ μορφώσωμεν εὐπαιδευτοὺς ἱστορικοὺς, νομικοὺς, φυσικοὺς, χρημικοὺς, μηχανικοὺς καὶ τὰ τοιαῦτα· ἀλλὰ πρὸ πάντων δεόν νὰ δημιουργήσωμεν πολίτας ἀγαθοὺς, πολίτας τῶν ὑπαίων ἢ καρδίᾳ νὰ πᾶν ἄδικαιόπῃς ὑπὲρ τῶν ἀγαθῶν τῆς πατρίδος συμφερόντων, ὑπὲρ τοῦ μεγαλείου αὐτῆς, ὑπὲρ τῆς δόξης αὐτῆς· τὸ δὲ ἱερὸν τοῦτο πῦρ τὸ ἐξάπτει εἰς τὰς καρδίας μάλιστα ἡ τῆς πατρίδος ἱστορία, σπουδὴ. Μὴ λησμονήσωμεν ὅτι ἔκμασαν μὲν ποτε πολιτεῖαι καὶ ἄνευ ἱστῶν, ἢ νομικῶν, ἢ ἀστρονομικῶν καὶ τοιούτων, οὐδεμίᾳ ὁμως ποτὲ πολιτεία ἐμεγαλοῦργησεν ἄνευ τῶν ἠθικῶν ἐκείνων κεφαλαιῶν, αἵτινα ἀποτελοῦσι τὴν ἀληθῆ τοῦ κράτους ψυχὴν. Μὴ λησμονήσωμεν ὅτι ἡ Εὐρώπη, ἣν θέλομεν ν' ἀπομιμώμεθα, ἰδιόζουσαν μὲν παρέχει προσοχήν εἰς τὴν περὶ τὰς ἐπιστήμας ἐπίδοσιν, πρὸ πάντων ὁμως ἰδρύει τὴν δημοσίαν αὐτῆς ἐκπαίδευσιν ἐπὶ τῆς κρηπίδος τῆς πατρίδος ἱστορίας. Ὁ Γάλλος, ὁ Ἀγγλος, ὁ Γερμανός, ὁ Ρώσος αὐτὸς, αἰετοῦ μετὰ καυχήματος ἀποβλέπει εἰς τὰς τύχας τοῦ παρελθόντος αὐτοῦ, καὶ ἐπὶ τούτου στερίζει τὴν παρούσαν καὶ τὴν μέλλουσαν αὐτοῦ πολιτείαν· διότι ἱστορία εἶναι ὁ πολιτικός τῶν ἐθνῶν βίος, ὥστε βίος πολιτικός δὲν δύναται νὰ ὑπάρῃ ἄνευ ἱστορίας. Τὰς μεγάλας τύχας αἰθρίας ὁμολογεῖ μὲν τὸ ἐπὶ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως ἡμῶν ὑπουργεῖον, ἀλλὰ, καὶ τοὶ συναισθανόμενον τὸ ἄτοπον τὸ ἐκπηγάζον ἀπὸ τῆς περὶ τοῦτο ἐπιλατούσης περὶ ἡμῶν ἀτελείας, καὶ τοὶ ἔχοντες τὴν ἀγαθὴν προαίρεσιν τοῦ νὰ ἐπιφέρῃ τὴν προσήκουσαν θεράπειαν, ἀπαντᾷ καὶ κατὰ τοῦτο, ὡς εἰς πολλὰ ἄλλα, τὸ ἀνυπερέβλητον κώλυμα τῆς ἐλλείψεως ἐπιτηδεῶν ἀνδρῶν. Ὅθεν ἀνάγκη πᾶσι νὰ

μορφωθῶσι διδάσκαλοι τῆς ἱστορίας, καὶ ἐπὶ τούτῳ ἀνάγκη ν' ἀποσταλῶσιν εἰς Εὐρώπην νέοι ἀπαρτίσαντες τὰς σπουδὰς αὐτῶν ἐν τῇ φιλοσοφικῇ τοῦ ἡμετέρου Πανεπιστημίου σχολῇ, καὶ εὐδοκίμησαντες εἰς πάντα τὰ ἐνταῦθα διδασκόμενα μαθήματα, ἵνα ἐν τοῖς τελειότεροις τῆς Εὐρώπης πανδιδακτηρίοις συμπληρώσωσι τὴν τε ἐπιστημονικὴν αὐτῶν διαμόρφωσιν καὶ τὴν πρὸς τὴν διδασκαλίαν δεξιότητα. Ὅπως τὸ μέτρον τοῦτο εἶναι ἀπαραίτητον, ἐξάγεται ἤδη ἐκ τοῦ ὅτι εἰς οὐδέτερον τῶν δύο τελειότερων ἡμῶν γυμνασίων, τῶν γυμνασίων τῆς πρωτεύουσας, ὑπάρχει εἰδικὸς τῆς ἱστορίας καθηγητής, ἀλλὰ τὸ μάθημα τοῦτο ἐν παράθῳ ὑπὸ ἑτέρων ἑτέρων κύρια ἐχόντων καθηκόντων παραδίδεται, καὶ πρὸς τούτοις ἐκ τοῦ ὅτι, πρὸ μηνῶν χρηρσάσης μιᾶς τῶν δύο ἱστορικῶν ἐδρῶν τοῦ Πανεπιστημίου, ἡ κυβέρνησις ἀμνηχανεῖ πῶς νὰ πληρώσῃ αὐτὴν προσήκοντως.

Ἐτερον δὲ συντελεστικώτατον εἰς τὴν παρ' ἡμῶν ἐπίδοσιν τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας ἤθελεν εἶναι, νομίζομεν, ἡ ἰδρυσις ἱστορικοῦ διαγωνισμοῦ καὶ ἡ διαχρηματικῶν ἀποχωρῶντων βραβείων ἀνταμιβῆ πάντος λόγου ἀξίου ἔργου, ὅπερ ἤθελε συντελεσθῇ εἰς τὴν διευκρίνισιν ἐποχῶν ἀσαφῶν ἢ ζητημάτων ἀμυρσθέντων τῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ἱστορίας, καὶ μάλιστα τῆς κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα καὶ τῆς ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Πραγματεῖαι τοιαῦται ἐκδίδονται καὶ σήμερον παρ' ἡμῶν τὰ ἔργα τοῦ Σπυρίδωνος Ζαμπέλιου, τοῦ Παύλου Καλλιγᾶ, τοῦ Μιχαὴλ Πατῆ, καὶ ἄλλα τινὰ οὐκ ὀλίγα, μαρτυροῦσιν ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος προπαρασκευάζεται τὴν ὕλην ἐξ ἧς θέλει ποτὲ καλλιτεχνήσῃ τὸ μέγα τῆς πατρίδος αὐτοῦ ἱστορίας μνημεῖον· ἀλλ' ἀνάγκη τὰ ἔργα ἐκεῖνα νὰ ἐμψυχωθῶσι μὲν διὰ πανηγυρικῶν τιμῶν ἐκτιμήσεων, νὰ ἀνταμιβῶσιν δὲ διὰ βραβείων ἐπιτηδεῶν ν' αὐξήσωσι τὸν ἀριθμὸν τῶν περὶ ταῦτα ἀσχολουμένων Ἑλλήνων.

Τελευταῖον, ἂν καὶ εἰσέτι δὲν ἀπηρτίσθησαν, πολλοὺ γε καὶ δεῖ, αἱ προπαρασκευαστικαὶ τῆς ὀριστικῆς ἡμῶν ἱστορίας ἐργασίαι· ἂν καὶ πολλοὶ πρὸς τούτοις ὑπάρχουσιν ἕτεροι λόγοι, δι' οὓς δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι δὲν ἐπῆλθεν ἐτι ἡ ἐποχὴ τῆς κατασκευῆς τοῦ καλλιτεχνήματος ἐκείνου, τοῦ ὁποῦ οὐ μακάριος δημιουργὸς θέλει ποτὲ δυνῆθαι νὰ εἰπῇ περὶ τοῦ ἔργου αὐτοῦ· « κτῆμά τε ἐς αἰεὶ μάλλον, ἢ ἀγωνισμὰ ἐς τὸ παραχρῆμα ἀκούειν, ζύγκειται· » ἀλλ' οὐδὲν ἦσαν ἀπαραίτητον, μέχρι δὲ τίνος καὶ δυνατόν νομίζομεν, νὰ συνταχθῇ ἀπὸ τοῦδε ἐκ τῶν ἐνόντων πλήρης τις ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν νεωτέρων, ἰδίως δὲ ἐνδιατρίβουσα περὶ τὴν Μακεδονικὴν, τὴν Βυζαντινὴν καὶ τὴν ἐπὶ τῆς Τουρκοκρατίας ἐποχὴν. Ἡ ἱστορία αὕτη δύναται καὶ ἀπὸ τῆς σήμερον νὰ διαλύσῃ πολλὰς περὶ τῶν χρόνων μάλιστα ταύτων ἐπιχειρήσεις ἐν τῇ Εὐρώπῃ πλάνας, νὰ ἀνασκευάσῃ πολλὰς προλήψεις, νὰ ἐξευμενίσῃ πολλὰ πάθη, καὶ πρὸ πάντων νὰ καταδείξῃ τὴν θαυμαστὴν ἐκείνην ἐνότητα τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, τὸ ὅποιον ἐπὶ τρισχίλια ὅλα

ἐτη, καὶ αὐτονομούμενον καὶ ὑπὸ ξενικὸν ὑπαγόμενον ζυγόν, καὶ πίπτον καὶ ἀνιστάμενον, δὲν ἐπαυσαν ὑπηρετοῦν τὰ μέγιστα τῆς ἀνθρωπότητος συμφέροντα, καὶ ἄξιον μὲν καθιστάμενον τῆς ἀδιαλείπτου εὐνοίας τοῦ κόσμου, ἄξιον δὲ βεβαίως νὰ προεδρεύσῃ τῆς προκειμένης ἀναμορφώσεως τῆς Ἀνατολῆς.

Τοιαῦται εἶναι αἱ σκέψεις ἃς παρήγαγεν ἐν ἡμῖν ὁ λόγος τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβευος τῆς Ἀγγλίας Σιρ Ερρίκου Βούλουερ. Ἐάν ᾖναι ὀρθαί, δὲν ἀμφιβάλλομεν ὅτι καὶ ἡ κυβέρνησις καὶ αἱ βουλὰὶ θέλουσιν ἐπιστήσῃ τὴν δέουσαν εἰς αὐτὰς προσοχὴν, καὶ πράξῃ ὅ,τι δυνατόν πρὸς θεράπειαν τοῦ μεγάλου τούτου ἐθνικοῦ συμφέροντος. Ἐπικαλούμεθα δ' ἐπὶ τέλους εἰς ταῦτα καὶ τὴν προσοχὴν τῶν μεγαλοπλούτων ἐκείνων ὁμογενῶν, οἵτινες τοσαύτην δεικνύουσι προθυμίαν ἵνα ἀφιερώσωσι τῇ πατρίδι τὰς δεκάτας τῶν διὰ τῶν κόπων καὶ ἀγώνων αὐτῶν συλλεγέντων πόρων, καὶ ὑπομνησκόμεν αὐτοῖς, ὅτι, εἴναι καὶ ὑπὲρ τούτου τοῦ μέρους πράξωσι θυσίας τινας, μεγίστην μὲν θέλουσι περιποιήσῃ εἰς τὸ ἔθνος ὑπηρεσίαν, μεγίστην δὲ δρέψῃ καὶ τὴν ἀπὸ ταύτης εὐκλειαν.

Κ. Π.

Η ΚΥΡΙΑ ΒΡΕΜΕΡ.

—οοο—

Κατ' αὐτὰς διέβη δι' Ἀθηνῶν, ὅπου διέτριψε περὶ ἓνα μῆνα, μία τῶν Μουσῶν τοῦ Βορρᾶ, ἡ Κυρία Φρειδερίκα Βρέμερ, ἡ πρωτίστη καὶ ἐπισημοτάτη τῶν μυθιστοριογράφων τῆς Σουηδίας. Τὰ συγγράμματα αὐτῆς, εἰς 33 ἡδὲ τόμους ἀριθμούμενα, μετεφράσθησαν εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς εὐρωπαϊκὰς γλώσσας, καὶ ἤξιώθησαν πανταχοῦ μεγίστης ἐπιδιοκίμασίας, οὐ μόνον ἕνεκα τῆς μεγάλης αὐτῶν φιλολογικῆς ἀξίας, ἀλλὰ καὶ ἕνεκα τῆς ἠθικῆς καὶ κοινωνικῆς αὐτῶν τάσεως. Ἡ Κυρία Βρέμερ, ὑπὸ τῆς δυνάμεως παροτρυνομένη, ἥτις ἐνυπάρχει εἰς τὴν ἱκμάδα τοῦ ν' ἀναπτυχθῇ εἰς ἄνθη καὶ εἰς καρποὺς, ὑπὸ τῆς ὁρμῆς ἥτις ἐνυπάρχει εἰς τὴν μεγαλοφυΐαν, τοῦ ν' ἀναδείκνυται ἐξωτερικῶς δι' ἀριστουργημάτων, ἤρχησε πρὸ τριάκοντα ἐτῶν, κατὰ τὴν πρώτην αὐτῆς νεότητά, τὸ φιλολογικὸν αὐτῆς στάδιον. Ἀλλ' ἅμα εἶδε τὰ πρῶτα αὐτῆς δοκίμια, μικρὰ τινα καὶ εὐτράπελα διηγήματα, μετ' εὐνοίας ὑπὸ τοῦ κοινοῦ δεκτὰ γενόμενα, ἐνόμισεν ὅτι καθήκον εἶχε νὰ μεταχειρισθῇ ὑπὲρ τῆς ἀνθρωπότητος τὸ δῶρον ὃ εἶχε λάβει θεοῦθεν. Ἡ τύχη τῶν γυναικῶν ἐν τῇ κοινωνίᾳ εἵλκυεν ἰδίως τὴν προσοχὴν τῆς. Ὁ προορισμὸς τῆς γυναικὸς εἶναι ὁ τῆς μητρὸς καὶ ὁ τῆς συζύγου· ἀλλ' ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ὡς εἶναι ἐν Εὐρώπῃ ὀργανισμένη, πόσαι γυναῖκες δὲν μένουσιν ἀγαμοὶ! Αὗται ἄρα πρέπει νὰ μένωσι περιττὰ μέλη τῆς κοινωνίας, περιττὰ διὰ τοὺς ἄλλους καὶ δι' ἑαυτὰς περιττὰ, καὶ μεματαιωμένοι πρέπει νὰ εἶναι ἐν αὐταῖς ὅλαι αἱ ἐξάίσιοι δυνάμεις τῆς ψυχῆς καὶ

τοῦ πνεύματος; Τοῦτο εἶναι τὸ πρῶτον ζήτημα, εἰς οὗ τὴν λύσιν ἠθέλησε νὰ ἐπενεργήσῃ διὰ τῶν μυθιστοριῶν τῆς. Τινὲς ἐξ αὐτῶν, ὡς *Al* τοῦ προέδρου θυγατέρες, *Ἡ Νίρα*, *Οἱ γείτονες*, *Ἡ οἰκιακὴ ἐστία*, *Οἱ ἀδελφοί*, ὁμοῦ ὑπὸ τὸ κοινὸν ὄνομα *Σκηναὶ ἐκ τοῦ καθ' ἡμέραν βίου* περιλαμβάνόμεναι, παριστῶσι τὴν γυναῖκα κατὰ τὰς διαφόρους θέσεις αὐτῆς, κατὰ τὴν πρώτην αὐτῆς ἀνατροφὴν, ἐν τῇ παιδικῇ ἡλικίᾳ, ὡς νεάνιδα ὑπείκουσιν εἰς τὸ γλυκὺ πάθος τοῦ ἔρωτος, ὡς σύζυγον καὶ μητέρα, καὶ ὡς ἀγαμὸν διαμείνας, καὶ ἐν ἐκάστῃ τῶν περιστάσεων τούτων καταδεικνύει εὐγλώττως ὅποια τις πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἀνάπτυξις τοῦ γυναικείου πνεύματος, καὶ τίς δύναται καὶ πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἐπιβρόχ' αὐτῆς ἐν τῷ οἴκῳ καὶ τῇ κοινωνίᾳ. Ὡς πρωτίστην δ' ἀρετὴν καὶ οἰκειοτάτην εἰς τὰς γυναικας παραγγέλλει ἐν πάσῃ θέσει καὶ ἐν πάσῃ περιστάσει τὴν καρτερίαν, τὴν ὑπομονὴν, τὴν ὑποταγὴν εἰς τὰς βουλὰς τῆς προνοίας καὶ εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς κοινωνίας.

Ἀλλ' ἐν Σουηδίᾳ ἰδίως ἐπεκράτουν νόμοι καταπιστικοὶ τῆς γυναικὸς, καθ' ἃς ἡ γυνὴ διατέλει ὑπὸ αἰωνίαν κηδεμονίαν, καὶ ἡ ἀγαμος ὑπὸ αἰωνίαν ἐξάρτησιν ἢ πατρὸς ἢ συγγενῶν πολλάκις ἀδιαφόριον πρὸς αὐτήν, ἢ πιεζόντων αὐτὴν διαφόρων. Ἡ Κ. Βρέμερ ὑπὲρ τῆς τύχης καὶ τῆς θέσεως τῆς γυναικὸς τοσοῦτον μεριμνήσασα, ἠσθάνετο τὴν ἀδικίαν τῶν νόμων τούτων, καὶ ἠθέλησεν ἰδίως νὰ γνωρίσῃ τὸν τόπον ἐκεῖνον τῆς ἐλευθερίας, ἐν ᾧ ὁ ἄνθρωπος συναισθάνεται πλήρη τὴν ἀξίαν του, ἐν ᾧ ὑπάρχει ἑκτασις δι' ὅλα τὰ δικαιώματα καὶ δι' ὅλας τὰς ἀτομικότητας, ἐν ᾧ οὐδὲν καταστέλλει ἡ στενοχωρεῖ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν χαρακτήρων. Μετέβη ἐπομένως εἰς Ἀμερικὴν, ὅπου παρετήρησε τὴν κοινωνίαν διὰ φιλοσοφικοῦ ὀρθοῦ, καὶ ἐγραψεν ἐκεῖθεν τρίτομον συλλογὴν ἐπιστολῶν, ἐν αἷς ἐκφράζει τὸν ἐνθουσιασμόν τῆς διὰ τὴν εὐρεῖαν ἐλευθερίαν ἥς ἀπολαμβάνει ἐν τῷ εὐδαίμονι ἐκεῖνῳ τόπῳ ὁ ἄνθρωπος. Ἐπανελθοῦσα δὲ ἔγραψε δύο μυθιστορήματα, ὧν τὸ μὲν ἐπιγραφόμενον *Ἐρθα*, τὸ δὲ *Πατὴρ καὶ Θυγάτηρ*, σκοπὸν ἔχουσι νὰ καταδείξωσι τὸ άτοπον καὶ ἀδίκον τοῦ Σουηδικοῦ ἐκείνου νόμου, καὶ νὰ ἐπικαλεσθῶσιν αὐτοῦ τὴν μεταρρύθμισιν. Τοσαύτην δ' ἐντύπωσιν ἐπροξένησεν ἡ θερμὴ αὕτη συνηγορία ὑπὲρ τῶν δικαιωμάτων τῆς γυναικὸς, οὐ μόνον εἰς τὸ κοινόν, ἀλλὰ, ὡς λέγεται, καὶ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ πνεύματος τοῦ βασιλέως, ὥστε καὶ τοὶ πεισματωδῶς ὑπερασπιζόμενος ὑπὸ τῶν ἀρχαίων προλήψεων καὶ ὑπὸ τῶν ἐχόντων συμφέρον, ὁ νόμος κατηργήθη ἐπὶ τέλους.

Ἀλλὰ καθ' ὅσον ἡ μεγαλοφυΐα συγγραφεὺς προώδεε καὶ ὑψοῦτο εἰς τὸ στάδιόν τῆς, κατὰ τοσοῦτον πύρυνετο ὁ ὀρίζων τῆς. Μετὰ τὴν ἀτομικὴν ἐλευθερίαν ἡσχόλησε τὴν διάνοιαν καὶ τὴν καρδίαν τῆς ἡ ἐλευθερία τῶν ἐθνῶν. Ὡς τὰ ἄτομα μόνον ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ δύνανται ν' ἀνταπακριθῶσιν εἰς τὸν ἀνώτατον αὐτῶν προορισμόν, οὕτω καὶ τὰ ἔθνη μόνον ἐν τῇ ἀτμοσφαιρᾷ τῆς ἐλευθερίας δύνανται